

מתוך הספר ביידיש "פנקס קובל" שיצא לאור בארגנטינה בשנת 1950
תרגום: בני גבירצמן (2006)

תקציר תולדות העיר קובל

פרק א

ייסוד העיר – מדוע השם "קובל"

אגדה שהילכה במקומותינו מספרת, כי השם "קובל" – כפי שנקראה רשמית עירנו [בעוד שהיהודים כינו אותה קאוולע] – ניתן לה בעיקבות המקרה הבא, שהתרחש לפני מאות שנים, בזמן שבו טרם היו רכבות ונהגו לנסוע מיישוב אחד למישנהו בעגלה רתומה לסוסים ופריצים (בעלי אחוזה פולניים) ועשירים, שלא לדבר על המקורבים למלכות, נהגו לנסוע בכירכרות סגורות מיוחדות, משוכות על ידי ארבעה סוסים ויותר בשורה עורפית. ובכן, כך סופר, בעת נסיעה בקירבת המקום שבו נוסדה לאחר מכן העיר קובל, בדרום מערב אוקראינה הרוסית, בפלך ווהלין, נשבר הציר של כירכרה בה נסעה בתו של פריץ עשיר. מאחר שהעגלה לא יכלה להמשיך בדרכה, החל ה"קוטשער" [העגלון הנוהג בכירכרה] לחפש נואשות באמצע הדרך, בשדה השומם, מישהו שיוכל לתקן את הציר. הוא חיפש שעה ארוכה, עד אשר הגיע לבית בודד, בו התגורר איכר פולני עם משפחתו. למזלו, התמצא האיכר בנפחות ועל כן כונה "ק'וואל" (נפח בפולנית). מייד לאחר ששמע את בעייתו של העגלון, הלך איתו אל המקום שבו ניצבה הכירכרה עם הפריצה. הוא תיקן את הציר והם יכלו לחזור להמשיך בדרכם.

הפריצה – כך ממשיכה ומספרת האגדה – שהיתה רוזנת ממשפחת הקיסר, רצתה להעניק לאיכר משהו תמורת עזרתו, אבל האיכר לא הסכים לקחת מאומה.

"מה, אם כן, אתה רוצה?" שאלה אותו הרוזנת. "כל אשר תבקש – אמלא".

האיכר ענה, כי אינו רוצה אלא שבמקום שבו הוא מתגורר יוקם יישוב גדול יותר. שיותר אנשים יתיישבו באיזור השומם, כי קשה לו לשבת כאן בבדידותו.

הרוזנת הקשיבה לו בתשומת לב וענתה:

"תנוח דעתך, איכר'לה שלי. במהרה יהיה כאן יישוב גדול ויישוב זה ייקרא על שמך, ק'וואל [שם שהפך במשך השנים לקובל]. והרוזנת אכן קיימה את הבטחתה. תוך זמן קצר החלו להגיע, כאילו בעיקבות הוראה נסתרת, איכרים וגם יהודים, שהחלו להתיישב ליד ומסביב לביתו הבודד של האיכר. במשך הזמן הגיעו יותר ויותר תושבים חדשים, גויים ויהודים מכל המעמדות והעיסוקים, עד שנוצר כאן יישוב משמעותי. כך נוסדה והתפתחה קובל, שנעשתה לאחר זמן לעיר גדולה.

פרק ב

"עיר" ו"חול" ("חולות")

נחזור להתבסס על אגדות תוך שאנו מביאים לתשומת לבנו את שלושת בתי העלמין היהודיים שהיו בקובל. על סמך כל אלה נשער, כי היהודים החלו ליישב [במספרים גדולים] את קובל, בערך לפני חמש או שש מאות שנה.

באנציקלופדיה הכללית, כרך יהודים ד', עמוד 105, כותב רפאל אברמוביץ:

"... במאות ה-12 וה-13 קמו המושבות הקטנות הראשונות של יהודים בפולין, וכמאה שנים לאחר מכן הקהילות הראשונות בליטא. [ליטא השתלטה במאה ה-13 על כל רוסיה הלבנה ובמאה ה-14 על ווהלין, פודוליה, קייב וצ'רניגוב].

היהודים עמלו ודאגו לפרנסתם היום-יומית. הם התקשו בכך מאוד ומשום כך לא היו להם מוסדות חברתיים, פרט לחברה קדישא [שיהודי קובל נהגו לכנותה "חברה מתעסקים"], בית מדרש, מספר שטיבלעך של חסידים ותלמוד תורה לילדים עניים. שינוי גדול במצב זה חל (במחצית השנייה של המאה ה-19) עם הרחבת רשת מסילות הברזל (שקובל היתה צומת חשוב בהן. המסילה העיקרית) עברה מקייב דרך קובל לברסט ליטובסק (בריסק) ומשם לוורשה. היו גם מסילות שהסתעפו מקובל למקומות אחרים, כגון קובל – סארנע (סרנה) – קייב, קובל – ולדימיר ווילניסק (לודמיר) [ולאחר מכן גם קובל – קאמן-קאשירסק (קמין-קישירסק)]. הודות לכך החלה העיר, שהיתה מרוחקת כשתי פרסאות (כשני קילומטרים בלבד - פרסה אחת היא כמעט 7 ק"מ) מתחנת הרכבת, להתפשט ולהתקרב אליה. בעיקבות זאת נוצרו בעיר מעין שני חלקים נפרדים – חלק ישן וחלק חדש. כל חלק כזה קיבל שם נפרד. החלק הישן נקרא "עיר" והחלק החדש, שהתמשך לאורך ולרוחב עד לתחנת הרכבת, נקרא "חול" (חלק זה של העיר תורגם לעברית כ"חולות" כבר ב"ספר קובל" ומאז השתרש לו השם "חולות").

השם "חול" ניתן מכיוון שהקרקע שם היתה מורכבת מחול עמוק. יש אומרים, כי השם ניתן בגלל גבעת החול שעליה ניצבה אנדרטה גדולה לזכר קבר אחים של החיילים שנהרגו שם בעת מלחמת נפוליאון בשנת 1812. יהודים נהגו לכנות את האנדרטה הזו בשמה הרוסי: "הפאמיאטניק" (הרחוב בו היתה מוצבת האנדרטה נקרא על שם גל העד: רחוב פומניקובה). במקום זה הוקמה בשנות העשרים המאוחרות כנסייה פולנית מרשימה שנהרסה כליל במלחמת העולם השנייה).

הנהר טוריע (טוריה), העובר בקובל, סייע גם הוא ליצור את המחיצה בין שני חלקי העיר. שכן אפיקו עובר בדיוק במקום שבו נגמר חלק "העיר" ומתחיל ה"חול". בזמנו נמתחו על הנהר שני גשרים. כיום רק אחד (הגשר המרכזי הוא גשר וורשבסקה, אותו חצה רחוב וורשבסקה. באמצע שנות השלושים נבנה עוד גשר ממזרח לרחוב וורשבסקה עליו עבר רחוב חדש ששמו היה כנראה פירצקי).

תודות לאוכלוסייה החדשה בעיר, רובע ה"חול" כבר היה מודרני יותר. רחובותיו כבר החלו להיות מרוצפים והוקמה בו שורה ארוכה של בתים חדשים ומיבני ציבור מודרניים כגון בתי ראינוע (עד 1927 כל הסרטים היו אילמים), מועדונים, בתי מלון וכמעט כל שאר המוסדות והאירגונים החברתיים התרכזו שם.

בכלל שרר ב"חול" דופק אחר לגמרי של חיים מזה של ה"עיר". שכן רוב התושבים החדשים היו יהודים מודרניים ואנשי מעשה יותר מיהודי ה"עיר".

אבל למרות ההבדלים הברורים הללו, הן מבחינה חיצונית והן מבחינת הרכב האוכלוסייה, בין שני חלקי העיר הללו, היתה האוכלוסייה היהודית כולה מאוחדת בכל ענייני הקהילה וקיימה חיי חברה משותפים. יהודים מהעיר כולה התחלקו והשתתפו בפעילות הציבורית ובשמחה וסבל ואכן היתה זו קהילה מאוחדת.

פרק ג

העיר מתקדמת – הקבלנים באים – בית הספר "משכיל אל דל"

במחצית השנייה של המאה ה-19 החלה העיר להתפתח במהירות, הן מבחינה כלכלית והן מבחינה חברתית, ובכלל החלה להתקדם בתחומים שונים, מאותו רגע שבו החלה להיבנות סביבה רשת מסילות הברזל. המסילות ניבנו על ידי "פאדריאטישקעס" – קבלנים יהודיים, שקיבלו על עצמם עבודה זאת אצל השלטונות. הם באו מרוסיה עם משפחותיהם והתיישבו בעיר. רובם אומנם היו יהודים מתבוללים, אבל בכל זאת – יהודים.

להתפתחות העיר סייעה גם העובדה שבערך באותו זמן הוצב בה צבא. חיל המצב הורכב מכמה גדודים של חיילים שהגיעו מעומק רוסיה.

בתחילה לא היו קסרקטינים מוכנים לאיכסון החיילים הללו והיה צורך לבנותם. ושוב היו אלה יהודים שבאו מרוסיה, אבל גם מתושבי קובל גופא, שבנו את הקסרקטינים והשכירו אותם לממשלה כדי לאכסן בהם את הצבא. ויהודים אחרים נטלו על עצמם לספק לחיילים את מצרכי המזון ושאר מצרכי מחיה.

בין היהודים הללו היו משפחות **רודמאן**, **מייזנער**, **כאראן** (חרון), **פיינשטיין**, **ענטין** (אנטין), **קערזשנער** (קרצ'נר), **באר** (בר), **קאדיץ** (קדיץ), **וואליש**, **אברך**, **ויינבערג** (וינברג) ואחרים שאיננו זוכרים את שמותיהם. רובם היו יהודים גבירים, שחיו קודם לכן ברוסיה, בסביבה אחרת, והיו רגילים לחיים חופשיים יותר ולמנהגים ואורח חיים אחרים מאלה שניהלו באותו זמן תושבי קובל.

החדשים בעיר דיברו ברובם רוסית וכמה מהם אפילו הביאו עמם אומונות צרפתיות לילדיהם ובכלל התנהגו בצורה כזאת שעד אז כמעט אי אפשר היה לראות בעירנו.

רוב הפועלים שהובאו מעומק רוסיה וגם הפועלים מהעיר עצמה ומהעיריות והכפרים הסמוכים, והועסקו בבניית כל המסילות, הכבישים, הגשרים והקסרקטינים, הביאו עמם פרנסה רבה ושפע במסחר. הוקמו חנויות חדשות וכמה מפעלי תעשייה, ששיפרו את המצב הכלכלי של האוכלוסייה. כל אלה שינו את פני העיר ומלבד ההתעוררות בתחום הפרטי והכלכלי, גרמו לפריחת החיים החברתיים והסוציאליים בכלל.

התנאים המשופרים של העובדים והאפשרות למצוא עבודה בקלות נודעו הרחק מסביב לקובל, ויהודים סוחרים ובעלי מלאכה מערים אחרות החלו להתיישב בה. כך התקדמה העיר בקצב מהיר וגדלה לאחת מערי המסחר הבולטות ביותר ברחבי ווהלין.

באותה עת החלו התושבים החדשים בעיר ובמיוחד האינטליגנטיים ובעלי האמצעים שבהם, לדאוג לחינוך וללימודים של ילדי השכבה הענייה בקרב היהודים בעיר; יהודים שלא היתה להם האפשרות לשלוח את ילדיהם לבית ספר ואפילו לא לחדר, שלא לדבר על גימנסיה או מוסדות לימוד דומים, שכבר היו אז בעיר.

מן הסתם בהשפעת תקופת ההשכלה שהגיעה לשיאה באותה עת, יסדו כמה מעשירי העיר בית ספר יידי-עברי מודרני, שבו לימדו גם רוסית וכמה מקצועות אחרים. השם שניתן לבית הספר הזה היה "משכיל אל דל".

אומנם כבר היה אז גם "תלמוד תורה", שהוחזק בידי הקהילה, ובו למדו יתומים או ילדיהם של הורים עניים, אבל מובן מאליו, שהוא היה מנוהל באורח דתי קיצוני והלימודים היו בסגנון הישן, שמנהלי "משכיל אל דל" ותומכיו לא יכלו להסכים לו.

כמנהלו של "משכיל אל דל" הובא מצ'רניגוב בערך ב-1890 צעיר אנרגטי, דובר מספר שפות ופדגוג טוב בשם **יודקעוויטש** (יודקביץ'). ביחד עם כמה מורים מסורים, הוא ניהל בהצלחה את בית הספר, שבו למדו ילדים יהודיים לגמרי בחינם. אלא שהמנהל יודקעוויטש היה חולה מאוד ובגיל 34 בלבד נפטר. העיר התאבלה

וביכתה את מותו בטרם עת וברוב כבוד ליוותה אותו כאשר הובא למנוחת נצח. בית הספר "משכיל אל דל", שהוקם במאמץ כה רב והוחזק בעבודה כה קשה ומסורה, חדל להתקיים בעקבות מותו של יודקעוויטש.

פרק ד

תלמוד תורה – ישיבה – נוער לומד – מהפכת 1903 – 1906

רוב בעלי הבתים הדתיים מאוד בקובל לא שבעו נחת מבית הספר "משכיל אל דל". לטענתם, חונכו הילדים בו ברוח אפיקורסית בגלל הלימודים החיצוניים שלימדו שם. לאחר שבית הספר הזה כשל (ונסגר), קיבלו בעלי הבתים הללו יד חופשית והחלו להגדיל את התלמוד תורה, שעד אז עמד בצל בגלל התחרות של "משכיל אל דל". בעקבות זאת עברו מורי בית הספר לתלמוד תורה. ביניהם היו המורים **קאנטאר** (קנטור), **לייקאד** (לקח), **פעדאט**, **ויינבערג** (שלימד רוסית), **סנדר ראזנצווייג** (רוזנצווייג) [שכונה "סנדר מלמד"] ואחרים.

הישיבה שפעלה בעיר נוהלה בידי ראש הישיבה, ר' מאיר יאגאדניק (יגודניק). למדו בה בעיקר ילדים להורים עניים מקובל והסביבה, ללא שכר לימוד, והמוסד הוחזק בידי הקהל (הקהילה). רבים מתלמידי הישיבה "אכלו ימים" (היו אוכלים את הארוחה העיקרית שלהם בכל יום אצל מישהו אחר מתושבי העיר). הגביר הנדבן הקובלאי איציע רויזן החזיק בעצמו על חשבונו 20 תלמידים וגם נדבנים אחרים תמכו בהם, מי יותר ומי פחות.

לעומת זאת למדו הילדים של חלק האוכלוסייה העשיר יותר והאריסטוקראטי, בגימנסיות, בבית הספר הממלכתי העירוני ובמוסדות לימוד דומים אחרים, שבהם היו מוכרחים ללמוד גם בשבת. מובן מאליהם של רבים מהילדים הפריע ללמוד בבתי הספר הללו מחמת חילול השבת, דבר שהוריהם של הילדים הללו, דתיים ואפילו חילוניים, לא הסכימו לו, ואם בכל זאת נמצאו בין האחרונים כאלה שהרשו לעצמם לשלוח את ילדיהם ללמוד שם, היה עליהם לעמוד בהרבה חרפות וביזיונות של המתפללים בבית הכנסת בשבת, בגלל העובדה שילדיהם מחללים שבת.

ילדים רבים למדו גם בחדרים, אצל מלמדים פרטיים ואצל מורים שהגיעו העירה מליטא ומפולין, כגון: מאריס, געללער (גלר), קאפיט (קופיט) קיוואוק (קויוק), ליושטיק (לוסטיג?) ורבים אחרים. חלק מהנוער המתבגר יצא ללמוד בערים גדולות, מי בפטרסבורג, קייב, אודסה ומקומות אחרים שבהם פעלו אוניברסיטאות, טכניונים וכדומה. הם חזרו כרופאים, עורכי דין ושאר מקצועות חופשיים. בין המתבגרים היו גם בניס להורים דתיים. לאחר לימודיהם בתלמוד תורה, או אצל רבנים ומלמדים, נסעו ללמוד בישיבות, מי ללובאוויטש (לובביץ'), מי לוויילנה ומי לערים אחרות שבהן נמצאו ישיבות וסמינרים, כדי להשלים את לימודיהם בתורה ובחכמה. לא כולם חזרו משם אותם דתיים ואדוקים כפי שהיו בעת שנסעו לשם כמה שנים קודם לכן. בדרך זו נוצרה קבוצה משמעותית של צעירים יהודיים אינטליגנטיים בעלי תרבות מפותחת, שנטלו חלק בפעילויות שונות, איש על פי ראות עיניו והאידיאל שלו, בארגונים הפוליטיים, הלאומיים וכולי, שהוקמו אז. ביחד עם רוב הצעירים ממעמד הפועלים, שגם כן היו מאורגנים באיגודים מקצועיים שונים ובחברות ומפלגות פוליטיות, הם פעלו בכל התחומים של חיי החברה היהודיים והכלליים ובכך הקנו לעירנו שם בכל רחבי ווהלין.

גוף גדול זה של צעירים בעלי הכרה ומאורגנים, ביחד עם מנהיגיהם, היו פעילים מאוד. בדחף ובלהט הנעורים שלהם הגיבו בהפגנות המונים סוערות, בשביתות וכדומה, ביחד עם כל הפועלים בערים האחרות ברוסיה, כאשר הדבר נדרש.

זכורה במיוחד השתתפותם הפעילה של הפועלים היהודיים המאורגנים בקובל, תחת דגל ה"בונד", בהפגנות הסוערות שנערכו בשנים 1903 עד 1906, כאשר כל רוסיה רתחה ולהטה בדרישות מהפכניות. כמעט בכל הערים והעיריות פרצו שביתות, הפגנות ומחאות נגד רדיפת מעמד הפועלים על ידי השלטון הצארי. הפועלים דרשו תנאי עבודה טובים יותר, יחס אנושי יותר ועוד. כבר אז נמנו עם ה"בונד" כמה מאות חברים, גברים ונשים, שהודות להתארגנותם מלכתחילה, הצליחו לקבל תנאי עבודה טובים יותר.

התנאים הטובים שהושגו בעקבות המאבק התבטאו, איפוא, בכך שיום העבודה התקצר ל"רק" 12 שעות... במיוחד גאתה בעירנו התסיסה המהפכנית והפעילות של ציבור הפועלים באוקטובר 1905. לאחר שורה של שביתות עובדים בצורות שונות, נערכו הפגנות שבהן נישאו דגלים אדומים והושמעו קריאות "הלאה האוטוקרטיה (שלטון היחיד)" "תחי המהפכה" ודרישות שונות אחרות.

נערו בשיער קצר כמו של נערים, ובחורים לבושים בחולצות רקומות שחורות ואדומות, למותנייהם חגורים חבלים ומכנסייהם תחובים במגפיים התרוצצו ברחובות העיר, ממפגש פועלים סודי אחד למשנהו ועוררו, הכריזו וארגנו את הפועלים למהפכה ולמאבק.

מובן מאליהם, שהמבוגרים בעיר לא ראו בעין יפה את התעלולים ה"ציציליסטיים" (סוציאליסטיים) של הצעירים ואמהות פכרו את ידיהן בפחד ומורא על המעשים ה"פראיים" של ילדיהן ה"מהיעשהניקים" (מה יעשהניקים) ולחשו בדממה: הלוואי שיהיה לזה סוף טוב. היה זה כאילו רוח הנבואה אפפה אותן, שכן הסוף אכן לא היה טוב.

היה זה ב-9 בינואר 1906. כאשר כל כוח העבודה המאורגן בקובל, יהודים ונוצרים כאחד, יצא להפגנה ענקית כביטוי מחאה על נסיגת השלטונות מהזכויות שהבטיחו לעם כולו ולפועלים, הסתערו לפתע חיילים וקוזאקים רכובים על סוסים אל תוך קהל הצועדים, כשהם מכים ופוצעים כל מי שנקרה בדרכם. כמה מהפועלים נכבלו אל הסוסים של הקוזאקים שפתחו בדהרה ברחובות העיר, כשהכבולים אליהם נגררים על הקרקע מאחוריהם. הרבה פועלים נעצרו ונכלאו וכמה מהם אפילו הוגלו לסיביר.

אז, באותה שנת 1906, לאחר כשלון המהפכה ברוסיה, כאשר הממשלה הצארית החמירה ביתר אכזריות את צעדיה ואת דיכוייה, כשהיא מנסה לחסל כל סימן של תנועת הפועלים המאורגנת וכל ניסיון להשמיע מחשבה חופשית, או אז החלה ההגירה היהודית הגדולה לאמריקה.

גם בעירנו החלה באותה שנה נדידה גדולה החוצה. לראשונה נסעו, או מוטב לומר נמלטו, מנהיגי הפועלים שנרדפו על ידי המשטרה. בעקבותיהם הלכו פועלים רבים ובנים של מעמד הסוחרים ובעלי הבתים, שגם הם היגרו. לאחר זמן הביאו הם אליהם לאמריקה מי את אשתו וילדיו ומי קרובים אחרים וידידים.

פרק ה'

מוסדות, חברות, איגודים ובתי תפילה בקובל

מוסדות רבים פעלו אצלנו בעיר. כמה מהם נוסדו בשנים האחרונות של המאה ה-19 ועוד קודם לכן, ורבים יותר נפתחו בשנים מאוחרות יותר והתקיימו עד לשנים האחרונות לפני חורבן קובל. נזכיר כאן חלק מהם:

ביקור חולים [בית החולים היהודי], מושב זקנים, בית יתומים, לינת הצדק, "אורט", "אוזע" הבנק העממי, התאחדות בעלי המלאכה, התאחדות הסוחרים, הגנת הדייר, קופת גמילות חסדים [הכללית, שבנוסף לה היתה כמעט לכל בית מדרש או בית כנסת קטן קופת גמילות חסדים נפרדת למתפללים שלו].

התנועה הציונית היתה מאורגנת אצלנו היטב, כמו בכל הערים האחרות, ויוצגה על כל ענפיה ומפלגותיה, כגון הציונים הכללים, המזרחי, פועלי ציון, צעירי ציון, השומר הצעיר והרוויזיוניסטים.

היו גם ארגוני ספורט: "הצופים", שנוסד ונוהל על ידי מפקדו האנרגטי **לוסיע קאדאראו** (לוסיה חודורוב), (היום (בשנות ה-50) רב חובל של אונייה ישראלית), בר כוכבא, חשמונאיה ועוד.

ה"בונד" היה אחת המפלגות הפוליטיות הראשונות בעיר, עליה כתבנו בפירוט בפרק אחר.

בשנים 1917-1918, עם הקמת השלטון הבולשביקי ברוסיה, כאשר עירנו נכבשה על ידי הפולנים, פעלה תחת מעטה של קונספירציה (השאיות) קבוצה של צעירים קומוניסטיים. רבים מהם נעצרו בידי המשטרה הפולנית בעת התכנסויותיהם הסודיות או בביתם הפרטי, בגלל הלשנות. הם נדונו לשנות מאסר רבות. (על התקופה הזו כתב ל. אוליפקי בספרו "דודיה נח").

למרבה הצער, לא נותרו בידינו נתונים מדויקים מכל הארגונים, המוסדות, החברות והאיגודים המפורטים לעיל. איננו יודעים מתי נוסדו, מה היה הרכב הנהלותיהם, פעילותם וכן הלאה. כל אלה היו דרושים כאן מאוד להרחבת סקירה זאת כדי להאיר בצורה מפורטת וברורה יותר חלק חשוב זה של החיים היהודיים בעיר מולדתנו. אבל מכיוון שנתונים כאלה אינם בידינו, עלינו להסתפק בכך שאנו מונים את כל המוסדות הללו [ואולי לא כולם], מבלי למסור פרטים עליהם.

היו אצלנו מספר ניכר של מוסדות לימוד. החל מתלמוד תורה וכלה בגימנסיה עברית, בתי ספר של "תרבות" וחדרים ושורה ארוכה של בתי ספר פרטיים בשפות יידיש-עברית. אגב, לימדו בהם מורים ופדגוגים מעולים. הגימנסיות היו בתחילה על טהרת הרוסית. אחרי כן הפכו לרוסיות-פולניות. כן היו בתי ספר עממיים פולניים, שבהם למדו ילדים יהודיים ממשפחות אריסטוקרטיות בעלות אמצעים, ביחד עם ילדים נוצריים. בתי כנסת ובתי מדרש, שטיבלעך של חסידים ומניינים קטנים (בתי כנסת קטנים שבהם התכנסו רק כמניין מתפללים), בתי מדרש פרטיים [כי הם הוקמו על ידי בעליהם], כולם יחד מנו עשרות רבות. ראשון לכולם היה בית הכנסת הגדול, שבפארו וביופיו, על ציוריו וחיטובי העץ שבו, לא היה לו דומה בערים האחרות בסביבה הקרובה והרחוקה. מסיבות שונות, נבנה בית הכנסת במשך למעלה משלושים שנה. התפללו בו החזנים הטובים ביותר. לחנוכת בית הכנסת הובא החזן הידוע באותם הימים **מאיר בארדיטשעווער** (ברדיצ'בר) שהופיע עם מקהלה מעולה בהנהלת המנצח **אהרעלע פיינטוך**. אבל מאיר בארדיטשעווער לא החזיק מעמד זמן רב בבית הכנסת הקובלאי, כי בעלי הבתים שהתפללו במקום היפנו את עיניהם אל המנצח פיינטוך, שבנוסף לידע המוסיקאלי הרחב שלו היה לו קול אדיר וידע נעימות מופלאות. ואכן הם החתימו אותו על חוזה כחזן של בית הכנסת הגדול, במקומו של מורהו הקודם מאיר בארדיטשעווער, שהוא (פיינטוך) עלה עליו בהרבה. ביחד עם פיינטוך נותרו בעיר רוב חברי המקהלה, שכולם היו בני משפחות עניות בבארדיטשעווער. אחד מהם, המשורר **כאלאט** (חלט), נעשה לאחר זמן מנצח המקהלה. בית הכנסת הגדול, עם החזן פיינטוך והמקהלה שלו, היה גאוות יהודי קובל, כי הוא העניק חשיבות וכבוד לכל הקהילה הקובלאית.

בבית המדרש של "העיר" התפלל הזקן **ר' ישראל חזן שענקער**, יהודי למדן וירא שמיים מאוד, שלבש תמיד בגדי קטיפה ומשי. האיש נמוך הקומה הזה נראה תמיד בלכתו בצעד מדוד מביתו אל בית המדרש כדי להתפלל, כשלהגליו נעלי סירה וגרביים לבנות ארוכות, המשוכות עד לברכיים; שמעיל עליון מסאטין מבריק, רך וחלק, או בחורף מעיל פרווה, מושלך על כתפיו ומתוכו מציץ [כשהיה זה בשבת] טלית שכבר התעטף בה בביתו וכובע קטיפה גדול לראשו, שהבליט עוד יותר את הניגוד בין בגדיו לפניו החיוורים האציליים וזקנו הארוך עד לחגורה. או אז לא יכול היה איש לדמיין לעצמו, כי יהודי זה, החלוש לכאורה, יוכל להראות בשעת התפילה לפני העמוד גבורה כזו בקולו, שכאשר רצה בכך היה כשאגת ארי. ציבור המתפללים הגדול נהג להקשיב בהנאה ופליאה כאחת לברכת ראש החודש שלו, או לתפילת "השכיבנו", או קטע חזנות אחר, אותו שר במתיקות ובנוסח של בעל תפילה אמיתי.

ר' ישראל חזן ע"ה היה אחד מאחרוני שליחי הציבור של הדור ההוא, שבעת התפילה התעמק במשמעות שליחותו והיה מלא כוונה בהתייחסותו ל"ידע לפני מי אתה עומד"...

לאחר פטירתו, בא במקומו כחזן בבית המדרש של "העיר", הצעיר בשלושת בניו, **ר' דוד חזן**.

ב"עיר" היתה גם שורה ארוכה של שטיבלעך של חסידים: הטריסקער שטיבל, סטעפענער [שכונה גם ניסביזשער], ריזשנער, קאצקער (קוצקר), ליבאוויטשער וקארלינער, בית המדרש של החייטים, מניין אצל ה"גראבאוויצער" [ר' **יצחק שאול דין**], מניין אצל הרבי מטריסק בחצר לצד דרך בריסק ומניין ב"גארקע" [שם ניצבו הקסרקטינים].

ב"חול" נמצאו מה שנקרא בית המדרש "החוליי", בית המדרש ה"קאמערטשעסקע", בית המדרש של פרוזשאנסקי, בית המדרש של ענטין, בית המדרש של בריסק [הרבי הקוזיאני], בית המדרש של החנוונים ומלבד כל אלה כמה מניינים בבתי פרטיים: המניין אצל **ר' אפרים דיין**, מניין במדרון היורד מדרך לוצק ובית כנסת קטן נפרד של היהודים שהתגוררו ב"קובל וטאראיי" (קובל השנייה) [כך כינו את חלק העיר שנמצא מעבר לתחנת הרכבת, שם התגוררו בתחילה רק משפחות אחדות אבל בסופו של דבר עשרות משפחות] ועוד שורה של מניינים אחרים ואולי גם בתי כנסת קטנים אחדים, שאיננו זוכרים כעת בדיוק.

אינטליגנציה ומסחר בקובל

בפרק זה נציין כמה מילידי קובל הרבים, שהודות לחינוכם, תרבותם והידע שצברו זכו לפופולאריות וכבוד אצלנו בעיר:

קלרה ארליך, מנהלת הגימנסיה הקלאסית הרוסית ולאחר מכן הגימנסיה הרוסית-פולנית. עלמה רבת ידיעות זו, בת להורים אריסטוקרטיים בעלי אמצעים, זכתה לכבוד והערכה גדולים בעיר ובמיוחד בחוגים האינטלקטואליים. המוסד החינוכי שלה העמיד מספר גדול של צעירים מלומדים.

אשר פראנקפורט, בן להורים עניים, סיים את הגימנסיה בקובל ואחרי כן המשיך ללמוד באוניברסיטה פילוסופיה וסוציולוגיה. בשובו לקובל מהאוניברסיטה, עם תואר דוקטור במקצועות הללו, בערך ב-1918, למד עברית מושלמת וייסד בקובל את הגימנסיה העברית, אותה ניהל בהצלחה עד לשנים האחרונות. (מאמרים בחוברת זו).

יוסף אברוך, גם הוא בן להורים עניים. אביו היה שוחט ואמו מוכרת בחנות. לאחר שובו מאודסה, שם סיים את בית הספר לרבנים, למד בעצמו מקצועות כלליים ושפות והיה אחד המורים הטובים ביותר בבתי הספר של "תרבות" אצלנו בעיר. (מאמר שכתב בחוברת זו).

קלמן ליס, בן למשפחה מכובדת מהמעמד הבינוני [אביו היה בין השאר דרשן]. הוא למד בחדר, אחרי כן בגימנסיה ולאחר מכן נסע ללמוד בסמינר למורים בוילנה. הוא קרא רבות ונעשה בעל ידע בנושאים כלליים ובמיוחד בספרות הרוסית. הוא חש דחף לכתובה והחל לכתוב שירים ולאחר מכן גם תרגומים מרוסית. הוא הוכר כמשורר מוכשר של שירי ילדים. שנים מספר לפני מלחמת העולם השנייה נעשה למנהל במוסד להבראה וחינוך לילדים מפגרים באוטווצק. אף כי היה בעצמו חלש וחולני, הצליח הודות לכישרונו, מרצו וכוח רצונו, לנהל את המוסד הזה בהצלחה וזכה להכרה רחבה בין העוסקים בחינוך. הוא עסק בכך עד שהנאצים יימח שמו פלשו לפולין ב-1939 והוא ניספה שם עם תלמידיו, כמו קדוש. (מאמר בחוברת זו).

נציין כאן גם, כי בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה התגורר בקובל זמן רב ועיצב את עצמו כסופר, כותב המאמרים המוכשר והנודע **יונה רוזנפלד**. הוא עבד בבית מלאכה לחרטות ובאותה עת כתב את סיפוריו המקוריים הפסיכולוגיים שבהם תיאר טיפוסים ואישים מחיי קובל היהודית. כאשר אנחנו קוראים את סיפוריו של יונה רוזנפלד שנכתבו באותה עת, אנחנו מוצאים שלמרות ששמות הגיבורים שונים, אפשר להכיר בהם חלק מהחיים היהודיים בקובל, על בעיותיהם וחסרונותיהם, על שמחותיהם וסבלותיהם, ש.ר. תיאר בצורה כה מיומנת ואמנותית. (מאמר בחוברת זו).

גם הסופר המוכשר **זישע וויינפער** [כיום בצפון אמריקה] והאחים הסופרים **לייבל, ברוך ומואטעס אוליצקי**, שאומנם כולם נולדו בטריסק [עיירה ליד קובל], אבל את צעדיהם הראשונים בספרות היהודית עשו כאשר חיו ועבדו אצלנו בעיר, מי כפקיד ומי כמורה. (מאמרים בחוברת זו).

היינו יכולים להביא כאן שורה ארוכה נוספת של צעירים אינטליגנטיים ומלומדים כגון **יוסל בורשטיין, חזן, וולולה גילדווארג, האחים קלוניצקי** ועוד הרבה למדנים ועילויים, ומלבדם מספר ניכר של רופאים, עורכי דין ובעלי מקצוע חופשי מכובדים וידועים אחרים שנולדו בקובל והתחנכו בה. כל אחד מהם היה בעל ידע רב, אם בנושאים כלליים ואם בנושאים יהודיים ומלבד זאת היו גם פעילים כל אחד בתחומו ובחוגו, בארגונים ומוסדות שונים, חברתיים, תרבותיים, לאומיים ופוליטיים. אבל כאן נסתפק רק ברשימה שהצגנו לעיל ואנו מאמינים כי די בכך לתת תמונה, אפילו מיניאטורית, של הנוער האינטליגנטי ובעל החינוך התרבותי, שהיה אצלנו בקובל, ואשר מנו עשרות ומאות, ואשר היום, לצערנו הרב ולמרבה הדאבה והכאב, אינם קיימים עוד.

ברצוננו להקדיש בפרק זה גם כמה מילים למסחר היהודי אצלנו בעיר. קובל היתה, כפי שכבר ציינו קודם, צומת של כמה מסילות ברזל. סוחרים גדולים וסוכנים נוסעים של כל מרכזי המסחר והתעשייה הגדולים, נהגו לעשות אצלנו הפסקה ממסעותיהם למרחקים, או שהגיעו במיוחד אלינו, כדי למכור אצלנו ממוצריהם, שהיה להם שוק טוב אצלנו. העיר היתה תמיד מלאה יהודים סוחרים מהערים הקטנות והעיירות שמסביב לקובל, וכן פריצים (בעלי אחוזה), כמרים ואיכרים ממאות החוות והכפרים שמסביב, כדי לקנות אצלנו את הסחורות והמוצרים שנדרשו להם.

בקובל היו הרבה סיטונאים ובמיוחד כאלה שזכו במונופול [זיכיון] למכירת סחורות שונות בכל רחבי ווהלין. גם משום כך היתה התנועה הכלכלית בעיר רבה ובקנה מידה גדול.

השפע היה גדול. פרנסה לא חסרה ליהודים. לבעלי המלאכה היתה עבודה. מוסדות, ארגונים וחברות בכל התחומים והגוונים היו פעילים והעיר צמחה והתקדמה בכל המובנים. ילדים בבתי הספר ובגימנסיות למדו, השתלמו ותכננו את עתידם. במלה אחת, הכל היה בתנועה ובחיים היהודיים בכל התחומים ובכל הצורות, הלם דופק דם חזק במלוא מובן המלה.

קובל בשנות מלחמת העולם הראשונה

1918 – 1914

במלחמת העולם הראשונה השתנתה העיר רבות לרעה. כבר בתחילת המלחמה התקרבה החזית לקובל ומשום כך עזבו את העיר חלק מהמשפחות העשירות – סוחרים גדולים, תעשיינים, אנשי מקצוע וסתם משפחות נכבדות. חלקם נדד לעומק רוסיה וחלקם לערים גדולות קרובות יותר, כגון קייב, אודסה ומקומות אחרים וביחד עמהם נעלם גם דופק החיים היהודיים שהתבססו בעיר במשך שנים רבות. כאשר נכנסו הגרמנים העירה, באו עמהם גם כוחות אוסטריה-הונגריה, שכידוע היתה אז בת בריתה של גרמניה. כאשר הם כבשו עיר, נהגו להקים בה שתי מפקדות נפרדות. אצלנו בקובל, מיקמו הגרמנים את המפקדה שלהם ב"עיר" (העיר הישנה) והאוסטרים ב"חול" (העיר החדשה). יהודי "העיר" קינאו ביהודי "החול", כי המפקדה האוסטרית התנהגה הרבה יותר טוב והיתה הרבה יותר אנושית במגעיה עם האוכלוסייה האזרחית, מכפי שהתנהגו הגרמנים באזור "העיר". בכל זאת הסתגלו היהודים לשלטון הכובש וכך או כך עברו את ימי השלטון הזה, מי טוב יותר ומי רע יותר, כשהם מתאימים את עצמם לתנאים החדשים.

במרוצת הזמן הזה, הגיעו הרבה תושבים חדשים העירה. ייתכן שהם היו אפילו רבים יותר מאלה שעזבו אותה. ביניהם היו יהודים סוחרים ובעלי מלאכה, שגורשו או שנמלטו מהעיירות הקטנות ומהכפרים סביב קובל, שהיו קרובות לאזור הלחימה. ברובם היו אלה יהודים מהעיירות מעלניצע (מלניצה), ראטנע (רטנה), סטיבעכווע, ניסכויזש, קאמען-קאשירסק (קמין-קישירסק) ואחרות, והם הסתדרו לא רע בעיר. אחדים מהם אפילו עשו במשך הזמן עסקים לא רעים [עסקי מלחמה], ולאחר מכן כבר נשארו כתושבים קבועים בקובל. בסוף 1918 ובתחילת 1919, כאשר כוחם של הגרמנים כבר נשבר והם, הגרמנים, הקימו בקייב ממשלת בובות אוקראינית "עצמאית", בהנהגתו של סקורופאדסקי, כמשקל שכנגד לשלטון הבולשביקי שהוקם אז ברוסיה. באותם ימים חיו יהודים באזורנו בבהלה ובמצב מבלבל יותר מכל שחוו במהלך המלחמה עד אז. היה זה זמן של הברחות מטבע זר, של מוצרים שונים ועסקות-אוויר (חסרות בסיס) מזדמנות עקיות, שלא היתה להם כל ממשות וכל חיזוק. אפילו מיום אחד למשנהו. יהודים כן סוחרים, לא סוחרים, יהודים בעלי מלאכה, פועלים, מלמדים ומי לא – הכל סחרו. זקנים וצעירים, גברים ונשים, מגדול עד קטון, הכל הברחו כל מה שהיה אפשר.

באותו זמן נערכו "פלענינקעס" - חילופי שבויים בין המעצמות הנלחמות. חיילים רוסיים שנשבו והוחזקו בזמן המלחמה בגרמניה, נסעו עכשיו הביתה לרוסיה, ולהיפך, החיילים הגרמנים שהיו שבויים ברוסיה, נסעו לגרמניה, אוסטריה וכולי.

תחנות הרכבת היו מלאות יומם ולילה בשבויים המוחזרים הממתינים לקרונות המשא [קרונות אחרים כמעט לא היו אז בנמצא], כדי לנסוע איש ליעדו. זה היה הזמן שבו היהודים הפכו עולמות בהברחותיהם. רבים מהם לבשו מעילים צבאיים דומים לאלה של ה"פלענינקעס", כאשר המעילים הרחבים והארוכים מכסים על סחורות שונות שנשאו המבריחים על גופם ונסעו לכל אשר ישאום עיניהם. כאשר אך שמעו שסחורה כלשהי חסרה באיזה מקום באוקראינה או ברוסיה, הם הברוחו אותה לשם ובדרכם חזרה, הביאו מוצרים אחרים. כך, למשל, הוליכו לרובנה, ברדיצ'ב, זייטומיר, אודסה, קייב, יקטרינוסלאב, חרסון וערים אחרים, סחורות כגון כפתורים, מסמרי נעליים, צבע, משי וכדומה ובדרכם חזרה הביאו טבק, מאחורקה (טבק רוסי זול) ומוצרים אחרים שחסרו אצלנו בעיר ובסביבתה.

גם במטבע זר סחרו והברוחו. כך, למשל, העבירו את שטרות הנייר הקטנים של 20 ו-40 קערבלעך [רובל] אשר הוצאו על ידי ממשלת קריינסקי (ששלטה ברוסיה אחרי התפטרות הצאר עד שהודחה על ידי הבולשביקים), ואשר היו דקים כנייר סיגריות, או את שטרות הקארבאוואנצעס שהוצאו על ידי הממשלה האוקראינית החדשה ואשר נקראו "סדינים" [עד כדי כך היו גדולים] ובמקומם הביאו שטרות מימי הצאר בשווי מאה או עשרים וחמישה רובל, מטבעות זהב של "חמישיות" ו"עשיריות" רוסיים ומטבעות זרים אחרים.

סביב העסקות הללו סערו והפכו עולמות ואספו חבילות ושקים של כסף נייר שהוצאו על ידי ממשלות ומשטרים רוסיים ואוקראיניים שונים, שהתחלפו תוך זמן קצר, ועם מארקים גרמניים, מארקים מזרחיים ומערביים, כתרים אוסטריים ואחרים, עד שיום אחד הפך כל העושר הזה לעפר ואפר. הצאר הלך. קריינסקי הלך, סקוואפאדסקי הלך, הלכו הגרמנים והאוסטרים ובשטרות הכסף שלהם אפשר היה רק לצפות את הקירות, עד כדי כך ירד ערכם. יהודים נשארו שוב, כבאותה מעשייה, "לפני שוקת שבורה".

לאחר תום המלחמה [כלומר, היא הסתיימה רשמית רק בין מעצמות ההסכמה לגרמניה, אבל מעשית עוד היה באזורנו מצב מלחמה, בגלל המלחמה בין פולין לרוסיה הסובייטית ובין כמה גנרלים "לבנים" פורשים, שניצבו נגד השלטון הרוסי-בולשביקי החדש] ואזורנו עבר לידי פולין, לאחר שהיתה לה תחיית המתים כעבור תקופה כה ארוכה תחת השלטון הרוסי. באותם ימים החל חלק, אבל בפירוש חלק קטן מאלה שנסעו מעירנו, לחזור אליה. אבל זה כבר לא היה אותו דבר כמקודם.

אותם יהודים, שלפני המלחמה ניהלו עסקים גדולים והיו קבלנים גדולים, ומשום כך ניהלו חיי עושר ופאר, מצאו עם שובם קובל אחרת, עם צורת חיים שונה בכל האופנים. היא כבר לא היתה "השדה החופשי" של מסחר ועסקים כמקודם. רוסיה הגדולה והרחבה, שעמה עמדו קודם לכן בקשרים כלכליים, נמצאה כעת מעברו השני של הגבול. היא גם היתה במילא בעלת סדר שלטוני אחר [סובייטי]. אומנם מסיבות שונות נשארו ברוסיה בני משפחה לא מעטים של אלה שחזרו, מי אשתו, מי ילדיו או בני משפחה אחרים. וכאן, תחת השלטון הפולני החדש כבר לא היו אותם תנאי מסחר וגם לא כפי שאומרים, מרחב הכלכלה הישן, וכבר לא היה, כדברי הפתגם העממי, עם מה ואצל מה לדחוף את הידיים.

היו אפילו מספר מקרים, כמו למשל (אצל משפחות) **הקראפיוניקערים וההאניקס**, שהיו ספקי המצרכים של חיל המצב הפולני, שנמצא בעיר ובסביבתה. **הארמארניקים והצוקרמאנים** עם הטחנות שלהם ועוד כמה סוחרים חוזרים, כגון **יאסל שוחט, כאסיס** ועוד כמה אחרים, שהיה להם מזל במסחר וכמו שאומרים הצליחו להיחזק קדימה ולרכוש להם מעמד מכובד בקרב כלל הסוחרים לשעבר, אלה שהיו פני העיר והיום בירידה [כפי שהיו למשל, **ראבינערזאן, קאסאווסקי, ההיינאכים** ואחרים] אבל אלה היו יוצאים מהכלל. באופן כללי כבר לא היתה זו אותה קובל כמקודם והעיר לבשה מראה של יורדת (עיר בירידה) אמיתית. אומנם לא מבחינה חברתית, כי בתחום החברתי שבו וחזרו כל המוסדות והארגונים לפעילות כמקודם וחלק מהם אפילו הרחיבו וחיזקו את פעילותם.

מייד עם כניסת הפולנים העירה, היתה בעיר תנועה צבאית גדולה, בגלל מיקומה החשוב של קובל במערכת מסילות הברזל. באותם ימים הגיעו העירה הרבה חיילים מאלה שכוננו "פוזנאנטשיקעס". הם היו כלבים ואנטישמיים גדולים והעיר נאלצה לשאת בצרות וייסורים בגללם. החלו ללכוד יהודים לעבודה [פירוק ביצורים, איסוף תחמושת בשדות, הקמת גדרות תיל וכדומה]. היו כבר מקרים של חיתוך זקנם של יהודים וסתם שוד של רכוש יהודי.

רק כאשר הצבא הפולני בכללותו התרחק מקובל, בדרכו לקייב, החלה האוכלוסייה היהודית של קובל לנשום מעט יותר בחופשיות. אבל המצב השלו יחסית הזה לא החזיק מעמד זמן רב. כעבור זמן קצר החלה הנסיגה הידועה של הפולנים מסביבות קייב, אליה כבר הגיעו, לאחר שהצבאות הבולשביקיים, בפיקודו של גנרל בודיוני, הצליחו להודפס משם בעוצמה פראית. אז שוב עבר עלינו זמן סוער ומפחיד.

הצבא הפולני החל לסגת בחיפזון והעיר קיבלה לזמן מה מראה של מחנה צבאי והאוכלוסייה היהודית נאלצה לעמוד בפני צרות צרורות. באותו זמן אירע מקרה שהטיל עוד יותר אימה ופחד על יהודי קובל: חיילים התרוצצו ברחובות ואף נכנסו לבתים, כדי ללכוד אנשים לעבודה. בין השאר נכנסו לבית אחד [של **אסתר-חיה, אשת ראובן שעפסל**] ושם מצאו יהודי [טריסקאי] מתחבא תחת מיטה. האיש נורה בו במקום. אפשר לתאר את הרושם הנורא שמקרה זה עשה על העיר.

אירעו גם מקרים של שוד והצתות של בתים וחנויות, על ידי החיילים הפולנים החוליגנים, ויהודים נשאו בחיים רק בקושי, מרוב מורא ופחד.

בנוסף לכך הגיעו הידיעות הנוראות על הפוגרומים נגד האוכלוסייה היהודית בערים ובעיירות באוקראינה, על ידי הכנופיות הצבאיות האוקראיניות, כגון של פטלורה, זעלענאו, אסקילקי ושודדים אחרים, שניתנה להם יד חופשית לשדוד ולעשות פוגרומים ביהודים, ככל שרצו והתאוו ליבותיהם הבריוניים. במצב נסער כזה נמצאה קובל עד לימים הראשונים של יולי 1920, כאשר נכנסו העירה הצבאות הבולשביקיים.

פרק ח'

הצבאות הבולשביקיים באים והולכים – הפולנים שוב כאן – בולאק-בלאכאוויטש

כאשר נכנסו יחידות הצבא הבולשביקי העירה (במלחמת פולין-רוסיה 1919-1920), נעשה מייד קל על הנשמה. הנשימה נעשתה חופשית יותר, כי לפחות היתה תחושת ביטחון בחיים. אומנם מייד הורגש מחסור במוצרי מזון שונים ופשוט לא היה מספיק לחם והאנשים היו מוטרדים ומבולבלים מהמצב הבלתי שקט וחששו מפני מה שעלול להביא בוקר המחרת. אבל בכל זאת גילו הכל התנהגות שלווה.

הראשונים שחשו בסדר החדש היו היהודים העשירים. (שכן הבולשביקים) החלו להחרים אצלם את המחסנים המלאים בסחורות ולהוליך אותן אל מחוץ לעיר.

חזית הלחימה היתה קרובה. סוחרים לא סחרו, בעלי מלאכה עבדו רק מעט והכל חיו רק ממה שהכינו לעצמם קודם לכן. משפחות שלמות, גברים, נשים וילדים, נהגו לפשוט על הכפרים, השדות והיערות ולהביא משם מצרכי מזון. חלקם אף הפכו זאת לפרנסה, על ידי מכירת המוצרים שהביאו, כגון תפוחי אדמה, קמח, פירות וכדומה, לאחרים. אבל מצב זה לא נמשך זמן רב. שכן עד שהתושבים התבוננו סביבם די הצורך ולפני שהצליחו להתאים את עצמם לסדר החדש, עם ההוראות והפקודות החדשות לבקרים שהוציא השלטון, לפיהם צריכה האוכלוסייה האזרחית בעיר להתנהג וכולי, הורגשה לפתע תנועה ויציאה ממגורי הצבא של הכובשים החדשים. היה ברור כי משהו עומד להשתנות.

ואכן לא עבר זמן רב והצבא (הבולשביקי) החל להתפנות. המוני חיילים רכובים על סוסים ורגליים, עם עגלות המוליכות פצועים, החלו לעבור בעיר בבהלה ובחיפזון. הצבא שהיה מוצב בעיר גופה, כגון מפקדת העיר, לא הספיק לקחת איתו הרבה מכלי המלחמה שלו והשאיר מחסני תחמושת שלמים. קרונות אספקה נותרו עומדים באמצע הרחוב – והחיילים נעלמו.

העיר מצאה את עצמה באותו יום [היה זה ערב ראש השנה] במעין "שטח הפקר", ללא כל צבא מכל צד שהוא. רק מאוחר בערב החלו להיראות חיילי החלוץ הפולני הראשונים. אחריהם הגיע הגוף המאסיבי העיקרי של החיילים (הפולניים) – והשלטון הפולני חזר אל העיר, כדי להישאר בה באורח קבע.

זמן קצר לאחר שהפולנים נכנסו והחלו לנהל את העיר מחדש, החלו שוב יהודים לחוש בסדר החדש. סדר של רציחה, גניבה, גזילה ואנטישמיות, שהפולנים הצטיינו בה מאז ומתמיד.

הרבה דאגות אפפו אז את בני העיר. היו דאגות פרנסה והיו דאגות מכך שפשוט לא היה מה לאכול, שכן עוד קודם לכן חסרו מצרכי מזון חיוניים והלחם הפך ללוקסוס. [כמה אופים אפו לחם מתערובת של קמח ערמונים, נסורת עץ ואחוז מסוים של קמח שעורה. וגם לחם זה היה בצמצום ונחטף ברגע שיצא מהתנור].

ולכל אלה נוספה הבהלה שגרמו התנפלויות ה"האלערטשיקים" הידועים לשמצה מאותם זמנים. היו אלה חיילים פולניים בפיקודם של קצינים צרפתיים, שבראשם גנרל האללער. בהתנפלויותיהם על יהודים חפים מפשע הם הטילו אימה ופחד על היהודים בעיר. ליהודים מזוקנים הם חתכו את הזקן בכידוני הרובים ולא מעט פעמים פשוט קרעו בידיהם את הזקן ביחד עם העור. ואכן לא מעט יהודים, קשישים וצעירים (שזקנם נתלש), נראו הולכים ברחוב ובבית הכנסת, כשסנטרם חבוש במטפחות, כדי להסתיר את החרפה ואת הכאב.

בנוסף לכך, עברו על קובל עוד כמה ימים של בהלה גדולה, שבה פחדו יהודים לחייהם. היה זה כאשר הפושע הנודע גנרל בולאק בלאכאוויטש הופיע בסביבות העיר עם כנופיות הביריונים שלו. אלה השתתפו עם הצבא הפולני במלחמתו נגד הבולשביקים, אבל בכל מקום שאליו הגיעו, קודם כל רצחו את האוכלוסייה היהודית והרסו ופגעו ברכוש יהודי.

ידיעות נוראות אלה התפשטו במהירות בערים ועיירות יהודיים מקרוב ומרחוק. על כן, כאשר נשמע אצלנו שכנופיות באלאכאוויטש מתקרבות העירה, פרצה בהלה ומהומה.

היה זה כבר לאחר שהבריונים עברו בעיירות ובכפרים הסמוכים לעיר, כגון קאמען-קאשירסק, ראטנע, קרעמנע, ליבעכין ועוד, ובכל מקום הם רצחו יהודים רבים מאלה שלא הספיקו להימלט על חייהם ולברוח אל היערות ולמקומות אחרים, כפי שעשו רוב היהודים במקומות המוזכרים לעיל ובעיירות אחרות.

בוקר אחד, התעוררה העיר לשמע הידיעה, כי "הבאלאכאוויטש באים". הבהלה והבלבול היו גדולים עד לאין שיעור. בעלי הבתים בעיר התכנסו מייד להתייעצות, מה לעשות כדי למנוע את הסכנה המתקרבת. במקביל החלו להתכונן אנשי "בריגאדת האגרופים", שהיתה מורכבת מסבלים, בעלי עגלות, קצבים וגם צעירים מבתים בורגניים, שכבר הראו בעבר את "עבודת הכפיים" שלהם למי שנטפלו ליהודים.

הפעם העניין היה רציני מאוד ומסוכן ועד מהרה התארגנו (בעלי האגרוף) בצורה נאותה וניצבו הכן לכל צרה שלא תבוא.

בינתיים החלו לזרום העירה פליטים יהודים עם חבילות ושקים, עם נשותיהם וילדיהם. הם באו מאיזור ה"גארקע", הנמצא במבואות העיר. הם הלכו בדרך בריסק, מהכיוון שבו ציפו לבואם של ה"באלאכאוויטש". בהתייעצות שקיימו בעלי הבתים נבחרה משלחת של נכבדים, פני העיר, יהודים ונוצרים, והם הלכו למפקד העיר ולאישים בעלי השפעה אחרים [כמובן לא בידיים ריקות...]. ואכן מאמץ המשלחת נשא פרי ובהתערבותם (של האישים השונים) הוחלט שבאלאכאוויטש וכנופיות השודדים שלו לא יעברו דרך קובל. ואכן כך היה. ברגע האחרון, כאשר הם (הכנופיות) כבר ניצבו לפני העיר מוכנים להיכנס לתוכה, הם פנו לדרך אחרת ולא נכנסו העירה. כך עבר אותו יום בפחד ומורא, אך האסון שאיים על העיר התפוגג.

בהזדמנות זאת ברצוננו לציין, כי לאחר הפוגרומים הנזכרים לעיל ורצח היהודים על ידי הבאלאכאוויטש באזורנו, הובאו אלינו העירה יתומים רבים מהערים והעיירות השכנות, מקאמען-קאשירסק (קמין-קישירסק), ראטנע, קיפיטשעוו, קרעמנע, טריסק, יורעוויטש ומקומות אחרים.

כל היתומים הללו נקלטו בבית היתומים העירוני, אבל מחוסר מקום למספר כה גדול של ילדים, היה הכרח להעביר את חלקם לבתי היתומים בסארנע (סרנה) וברוונע (רובנו).

העסקנים הקובלאיים השקיעו את עצמם רבות בחינוך ילדים אומללים אלה, ודאגו לכך שבנוסף לטיפול ולהזנה במובן הטוב ביותר של המלה, גם יעניקו להם שם לימודים וחינוך יהודי וכללי.

כאן המקום להזכיר אחד מהעסקנים המסורים והנאמנים ביותר של בית היתומים הקובלאי, עורך הדין **עפלבויס** (אפלבויס). הוא היה יהודי מתבולל, שלא התערב כלל בעניינים יהודיים אחרים. אף פעם הוא לא ביקר בבית הכנסת ובכלל היה רחוק מיהודים ומיהדות. אבל למען בית היתומים הוא היה מוכן ממש למסור את נפשו. מדי פעם ראו אותו עובר ברחוב עם כמה יתומים. בשבת הוא נהג ללכת לבתי הכנסת ולבתי המדרש, עיכב שם את הוצאת ספרי התורה לקריאת הפרשה, ונשא נאומים, מחציתם ברוסית ומחציתם ביידיש רצוזה, בהם ביקש והתחנן לפני היהודים שיעזרו ויתמכו בבית היתומים.

לא פעם, בעת שדיבר אל הקהל על היתומים הבודדים, היה פורץ בכי. הוא היה כל כך מסור ונאמן להם, עד כי החלו לכנותו "אבי היתומים".

עסקנית מסורה ליתומים, או מוטב לומר ליתומות, היתה העלמה האינטליגנטית **רייצע לעווין** (רייצה לויין). כמעט יום ולילה לא עזבה את בית היתומים, שם השגיחה על מחלקת היתומות, השגיחה שמאומה לא יחסר ושמרה עליהן כאם טובה מסורה, הדואגת מאוד לילדיה.

היא, רייצע לעווין, ממש כמו עורך הדין עפלבויס, הלכה תמיד ברחוב מלווה ביתומות, שהיתה צריכה לדאוג להם למשהו או לסדר אותן איפה שהוא. וכך זכתה העלמה רייצע לעווין לכינוי "אם היתומות".

ילדים רבים מבתי היתומים הנזכרים נשלחו לאחר מכן, בעזרת ה"גיוינט" לבתי יתומים בצפון אמריקה, בדרום אפריקה ובארגנטינה.

פרק ט'

תחת השלטון הפולני – הגירה – עלייה – ערב חורבן

לאחר תקופה של פחד נורא (בעקבות המאבק בין פולניה לרוסיה הסובייטית על מערב אוקראינה ורוסיה הלבנה, שהסתיים בניצחון הפולנים), החלו החיים בקובל לחזור למסלול נורמלי, תוך התאמה לסדרים הפולניים החדשים. יהודים שוב עבדו, סחרו ושוטטו. אומנם חלקם הגדול התקשו, התקשו מאוד, למצוא פרנסה, אך בכל זאת הצליח הרוב הגדול לחיות, מי טוב יותר ומי גרוע יותר.

חיי החברה, לעומת זאת, דווקא התחזקו והתרחבו. היו אלה הימים של מייד אחרי הצהרת בלפור. הרעיון הציוני-לאומי התפשט בקרב חוגים רבים של נוער ומבוגרים. החלו להופיע בתי ספר יידישאים ועבריים. שורה שלמה של מוסדות וחברות יהודיות חזרו לפעול לאחר תקופת השבתה ומוסדות יהודיים חדשים רבים

נפתחו. החלו להופיע השבועון "קול קובל", בעריכת **יאנקל בוראק** (יעקב בורק), הירחון העברי-ידי "על המשמר" ועוד כתבי עת אחרים. הוקמו ארגוני צופים וספורט, כגון "הצופים", "מכבי", "חשמנאי" ואחרים. בכלל חזרה לפעום פעילות יהודית חברתית ענפה, אף כי מבחינה כלכלית היו בצרות תשעים ואולי יותר אחוזים מהאוכלוסייה היהודית.

הממשלה הפולנית, בשאיפתה ובלחצה להביא לפולניזציה של "השטחים" (שנכבשו במערב אוקראינה ורוסיה הלבנה), החלו ליישב באזורנו משפחות פולניות חדשות, שהובאו מלב פולין. בדרך כלל היו אלה איכרים חסרי קרקע ועניים. כן הגיעו העירה הרבה פקידים של ממשלת פולין החדשה ועובדי רכבת, אבל אלה כמעט שלא הביאו עמם שיפור כלכלי, כי ביחד עם המושלים החדשים והמהגרים הפולניים החדשים, הגיעה גם תנועת "רק משלנו" (שביקשה מהפולנים לקנות רק אצל פולנים) וחוקים אנטישמיים מיוחדים ורדיפות אחרות, שפגעו בכל תחומי החיים היהודיים, והיהודים נעשו עניים ומדוכאים יותר ויותר.

באותה תקופה מנתה האוכלוסייה היהודית בקובל קרוב ל-30 אלף נפש. המיסוי המיוחד שהוטל על סוחרים יהודים, תעשיינים, חנוונים ובעלי בתים, כגון "דאכאדאווע" (מס הכנסה), "אבראטאווע" (מס מחזור), "מאיאנטעקאווע" (מס רכוש), "מעשקאניאווע" (מס עירוני?) ומיסים מקומיים נוספים שצצו מדי פעם, היקשו מאוד על המצב הכלכלי של היהודים שגם בלעדיהם היה גרוע, והיהודים בעלי החנויות הקטנות והפרנסות הדלות לא יכלו לשלם מיסים אלה. במשך תקופה מסוימת נפוץ באזורנו, כמו בפולין כולה, הכינוי הידוע לשמצה "עגלת גראבסקי" (ולדיסלב גראבסקי, ראש הממשלה ושר הכספים של פולין בשנים 1924-1925), שלקח את חפצי הבית האחרונים מאלה שלא יכלו לעמוד בדרישות המס.

החלו להיראות ברחובות יהודים רבים, סוחרים גדולים לשעבר, גבירים גדולים לשעבר, ובעיקר בין אלה שחזרו מרוסיה, [שם שהו בימי המלחמה], יהודים מכובדים ואינטליגנטיים שעל פניהם עדיין ניכרו גדולתם ועושרם מלפני המלחמה, כאשר היו מה שכונה "מנהלי העיר" – ועכשו התהלכו בצעדים איטיים, מהוססים, בהליכה נוסח שבת ויום טוב, אבל באמצע השבוע [סימן לדלות], כי לא היה להם משהו אחר לעשותם ובכלל משהו לעשות. יהודים אלה כבר איבדו את התקווה, את האמונה שיזכו לראות זמנים טובים יותר. היו אלה, במלה אחת, יהודים בירידה.

אבל העיר ידעה, ראתה ולא שתקה. נוסד חוג מצומצם של אנשים שסייעו בסתר ובסוד למשפחות הסובלות הללו במצרכים החיוניים הבסיסיים ביותר. כל זאת – במסתרים, שאיש לא ירגיש בכך, חלילה. זה היה מתן בסתר אמיתי.

מייסדי ה"מתן בסתר" ומנהיגיו היו אלטער סתת המצבות [שלום ווקסלבוים] ושמחה הינד. בעניין זה ברצוננו לציין, כי היו אצלנו בעיר כמה נשים, דווקא מהמעמד העני, אבל הבעל-ביתי (המסורת), שנהגו לקחת מדי יום שישי חלות וכסף ולחלקם ב"לינת הצדק", "ביקור חולים", בכלא וגם למשפחות כאלה שרק הן [הנשים המתרימות] ידעו ששם זקוקים מאוד לסיוע.

וכך, בדרך זו, נמשכו החיים אצלנו בעיר במשך כמה שנים. מצב זה של דיכוי מצד אחד ושל התדרדרות מהצד השני, פגע עוד יותר, והרס כלכלית ומוסרית את האוכלוסייה היהודית. יהודים, ברובם כאלה שכבר לא היו להם כל סיכויים להבטיח את קיומם, וכבר היו במצב של באו מים עד נפש, החלו לנדוד אל מעבר לים. יהודים סוחרים, שלא נדע, שלא הרוויחו מספיק כדי לשלם את המיסים, יהודים בעלי מלאכה, שהחלו לרדת לחייהם ב"צד" (מס האיגוד המקצועי), פועלים יהודיים מובטלים וסתם יהודים "מסובבי מקל הליכה". מי מהם שרק היה יכול לאסוף את הוצאות הדרך, יצא לנדוד. החלו "להבקיע את הים". הנסיעה לא היתה קלה כל כך, כפי שהדבר נדמה. אבל נסעו. מי לצפון אמריקה, אם הצליחו לקבל מקרוביהם שם "ניירות דרישה" [נפתחו אז גם סוכנויות שתמורת סכומים נכבדים העבירו לצפון אמריקה עשרות צעירים שלא היו להם "ניירות דרישה"]. והיו שנסעו לארגנטינה, ברזיל וארצות אחרות.

גם לארץ ישראל נסעו אז משפחות רבות ויחידים, שרבים מהם דווקא לא היו מהעניים. היו אלה צעירים ציונים אידיאליסטיים, שחיסלו את עסקיהם [כגון משפחות **גייער**, **גיטליס** ואחרים], ונסעו לארץ ישראל במחשבה לעזור לבנות את הארץ. אבל למרבה הצער [בגלל המשבר הכלכלי ששרר אז בארץ ישראל] חזרו חלק מהם לקובל לאחר שהות קצרה שם. אבל גם אלה לא איבדו את אהבתם לארץ ישראל והמשיכו לפעול ולנהל תעמולה לרעיון ולאידאל הציוני [ווייסברויט, גיטליס ואחרים].

שנים עברו והמצב רק נעשה גרוע וקשה יותר. האנטישמיות התחזקה והלכה עד כדי כך שהנוער האנטישמי החל לנהוג באלימות. הסטודנטים הפולניים בבית הספר (למדידות) "מרניצ'ה" התנפלו והיכו יהודים ברחובות והרסו חנויות יהודיות. [אגב, כמה מהם, מהסטודנטים ה"מיערניקים", נלכדו בידי יהודים], הוכו עד שבירת עצמות וכמה מהם אפילו הושלכו מהגשר העירוני למי הנהר]. כל מי שיכול היה, הציל את עצמו. שוב על ידי הגירה. למרות שככל הזמן, היה קשה יותר ויותר לצאת. דלתותיהן של מדינות ההגירה החלו להינעל. אבל בכל זאת היו כמה מאושרים שחשו באורח אינסטינקטיבי בסערה המתקרבת, בחורבן העומד לבוא, והם עשו כל מאמץ כדי לנסוע לכל אשר ישאו אותם עיניהם. אז החלו שוב לנסוע קבוצות רבות של חלוצים לארץ ישראל, ושם נשאר עד היום הזה.

כך, פחות או יותר, חיו וסבלו אצלנו בעיר עד 1939, כאשר הרוצח הגדול ביותר בעולם, היטלר יימח שמו, הצית את העולם במלחמה העולמית השנייה ועשה כל מאמץ כדי להשמיד את כל העם היהודי כמו ידי העקובות מדם ובדיוק כמו לכל שאר הערים והעיירות היהודיים, הגיע גם אלינו העירה. על אותה תקופה מקפאית דם, שעברה על יהודי קובל מאז פרוץ מלחמת העולם השנייה עד למותם על קידוש השם בשנת 1942, יש לנו מידע של עדי ראייה שנמצאו בקובל בזמן הכיבוש הרוסי והגרמני, וחיו עם היהודים שם בגטאות [לולה רוכוורגר-קרביץ, איציק פינקלשטיין, שניהם כעת בארגנטינה, ומשה בנצ'וק, כעת בפולין], ולמזלם עלה בידיהם להינצל ולא ליהרג כפי שכל העדה של יהודי קובל נרצחה בידי הרוצחים הגרמניים והאוקראינים, יימח שמם וזכרם.

מלחמת העולם השנייה. – הסובייטים משתלטים על העיר. – החיים בעיר תחת השלטון הרוסי-סובייטי

כאשר פרצה מלחמת העולם השנייה וגרמניה התנפלה על פולין (ב-1 בספטמבר 1939), ורוסיה חתמה עם גרמניה על ההסכם ה"רוסי-גרמני" [הסכם מולוטוב-ריבנטרוף], שהביא לכך ששתי המדינות הנזכרות לעיל חילקו ביניהן את פולין, נפלה עירנו קובל תחת השלטון הרוסי-סובייטי. הגבול הרוסי-גרמני באזורנו היה אז לאורך הנהר בוג, הנמצא 70 קילומטר מערבית לקובל. באותה תקופה זרמו יהודים רבים, בעיקר צעירים, שבאו מעברו השני של הבוג, לאחר שנמלטו בעוד מועד מערים ועיירות פולניות, שלאחר מכן נכבשו בידי הצבאות הגרמניים. כאשר הטנקים הסובייטיים הראשונים, שלצידם צעדו חיילים וקצינים על מלוא ציודם ונשקם, נראו בעיר, קידמה האוכלוסייה היהודית את פניהם בפרחים והשמיעה הרבה סיסמאות וקריאות תמיכה בכובשים החדשים עם מנהיגיהם.

הרוסים התארגנו בעיר והקימו מועצה שניהלה את כל ענייני העיר. ככל שהאוכלוסייה היהודית היתה בטוחה שלא יאונה להם כל רע וכי השלטון החדש ידאג לאספקת מזון לתושבים, הורגש מייד מחסור במוצרי מזון. חסרו לחם, קמח ואמצעי מחיה בסיסיים אחרים. הרוסים תפסו את כל המוסדות והמיתקנים הציבוריים בעיר, והמועצה הוציאה הוראה לכל האוכלוסייה האזרחית להירשם. הוראה זו, כמובן, בוצעה מייד.

ההנהלה העירונית הצבאית תפסה גם שורה של חנויות גדולות ושירותים, כגון חנות הסדקית של **יוסף שוחט**, החנות הסיטונית של **באקאליי**, טחנותיהם של **ארמניקס וצוקערמאן** וחנויות גדולות דומות, שבעליהן לא הורשו להיכנס אליהן, והסחורות והמזון שהיו בהן נמכרו לאוכלוסייה במחירים זולים. כל שאר החנויות הקטנות, המפעלים הקטנים ובתי המלאכה של כל המקצועות והמלאכות, לא נתפסו ויכלו להמשיך במסחר ובמלאכה כמו קודם, אבל תחת השגחת השלטונות, שדאגו לכך שהמחירים לא יהיו גבוהים מדי.

כן הוקמו מפעלים שיתופיים קטנים, שנוהלו יחדיו על ידי פועלים ובעלי בתים לשעבר. חומרי הגלם שנדרשו למפעלים הללו ולמפעלים הזעירים האחרים, ומוצרי מזון עיקריים כגון בשר, קמח ואחרים, סופקו תחת פיקוח קפדני, באמצעות מועצת התזונה.

במקביל הותר לעסוק במסחר זעיר בין האוכלוסייה העירונית האזרחית לבין האיכרים מכפרי הסביבה, שנהגו לבוא העירה בימי השוק והירידים, כדי למכור את מוצרי הכפר שלהם. בזמן הראשון הזה של הכיבוש הרוסי, נשלחו מהעיר לעומק רוסיה, כחשודים בפטריוטיזם פולני או גרמני, הרבה פולנים עם משפחותיהם. גם כמה משפחות יהודיות עשירות (ארמארניק ואחרים) נשלחו לסיביר כבורגנים או מכיוון שעברו על ההוראות והתקנות החדשות.

בזמן הגירושים הללו נעלם מהעיר **יוסף שוחט**, הסוחר והגביר הידוע והמכובד, מבלי שאיש ירגיש בכך ומבלי שייודע באיזה אופן. היו שאמרו, כי תמורת תשלום נאה קיבל מטוס, שהעביר אותו למקום מבטחים אי שם בחו"ל וכי משם הוא עבר לצפון אמריקה (אבל איש לא היה בטוח בכך).

כל אלה קרו בחודשים הראשונים של הכיבוש הרוסי. מאוחר יותר קיבלו החיים אופי יותר שליו וציב והיהודים כבר החלו להתרגל לצורת החיים החדשה ולמחשבה, כי כך צריך להיות.

זאת בפרט, לאחר שהחלו להגיע ממקורות שונים ידיעות ולחישות בלתי רשמיות באיזו ברבריות מתייחסים הגרמנים, הנאצים, לאוכלוסייה היהודית בערים ובעיירות מהצד השני של הגבול, שם נמצאים הגרמנים. בוודאי שכאן בקובל היו מרוצים ומאושרים מכך שקובל נפלה תחת השלטון הרוסי, שבחסותו החיים הפיזיים של היהודים מובטחים ובמספר מקרים אפילו מועדפים על פני האוכלוסייה הפולנית.

אבל מצד שני שררה בקרב חלק מהיהודים אי שביעות רצון מסוימת (מובן מאליו שלא הציגו אותה בגלוי), מפני שהרי לא היו לגמרי חופשיים לעסוק במסחר, לעבוד במה שרוצים ואיך שרוצים, כפי שהיו רגילים קודם אצל הפולנים. אומנם בעת השלטון הפולני סבלו היהודים מאנטישמיות קשה ונאלצו לעמוד ברדיפות ונגישות שונות, אבל כל זה כאילו נשכח, כי עכשיו חשו יהודים שאינם חופשיים ושידיהם כבולות במסחר הרבה יותר מקודם.

הכל היה תחת ביקורת והשגחה קפדנית של השלטון הסובייטי על כל פרט קטן במסחר ובתעשייה. זאת אל תעשה ואת ההוא אל תמכור. הכל היה חייב בדיווח וברישום במוסדות השלטון הנוגעים בעניין, ושום דבר, אפילו הקטן ביותר, לא יכול היה להיעשות ללא היתר מהשלטון הצבאי ואפילו מן האזרחי, שהיה בדרגה נמוכה יותר ונאלץ בעצמו לדווח על כל דבר להנהלה הצבאית של העיר.

אבל כאמור, התרגלו האנשים לאט לאט ובמשך הזמן, לצורת החיים החדשה וברצון או שלא ברצון, התאימו את עצמם לכל, אם היה להם נוח בכך או לאו. מפני שכל ברירה אחרת הרי לא היתה.

הכאיב מאוד ליהודי קובל כאשר מייד עם כניסת הרוסים העירה נסגרו הגימנסיה העברית "תרבות" ובית הספר "הרצליה" (מאוחר יותר נפתחה גימנסיה יהודית) והנוער היהודי הלומד, שעד כה חונך בעברית ודיבר בה, לא היה לו היכן להמשיך את לימודיו. בחדרים מהסגנון הישן כן הרשו ללמד ילדים ומורים מבתי הספר הסגורים נתנו שיעורים פרטיים בבתים יהודיים.

כל בתי הכנסת ובתי המדרש היו פתוחים לכניסה חופשית של מתפללים יהודיים כמקודם, פרט לבית המדרש העירוני הגדול, שהפך בידי הרוסים למחסן צבאי.

החיים הלאומיים-חברתיים היהודיים בעיר, בכל צורותיהם וגוניהם, שהתנהלו קודם לכן, נעצרו וקוצצו והפעילות הוגבלה רק לסיוע כלכלי, סוציאלי או פילנתרופי.

הנוער נהג להתכנס לבילויים בערבים באולמות הריקודים ובמקומות בילוי אחרים, כגון תיאטרון וקולנוע. צעירים רבים החלו לעבוד במוסדות ובמשרדים ממשלתיים והתמנו למשרות שונות. גברים בגיל צבא נקראו לשירות צבאי ונשלחו לרוסיה לשרת שם במקומות שונים. באותו זמן אירע מקרה שעשה רושם גדול בעיר. זוג שהיה להם מקודם ניירות דרישה (ויזות לארץ ישראל, שנשלחו על ידי) קרוביהם בארץ ישראל, הורשו על ידי הממשלה הסובייטית, לאחר מאמצים ממושכים, לצאת את הארץ. ביום שבו נסעו מהעיר, ליוו אותם יהודים, גדול כקטן, במבטי קנאה, על כך שהיה להם המזל והזכות לנסוע. הכל איחלו לעצמם בדממה, שגם הם יזכו בנס כמו זה שאירע לזוג המאושר הזה. בתנאים כאלה נמשכו החיים תחת השלטון הרוסי החדש, במשך שבעה חודשים. עד שבוקר אחד הופיעו על קירות הבתים בכל הרחובות, הודעות שבהן נאמר, כי כל מי שרוצה לעבור לצד הגרמני, כדי להתאחד מחדש עם משפחתו הנמצאת שם, צריך להירשם ואז יקבל היתר לכך. ואכן, יהודים ונוצרים רבים, שבני משפחתם נמצאו בפולין מהצד השני, תחת הכיבוש הגרמני, באו להירשם. שלושה חודשים לאחר ההרשמה – היה זה ב-10 ביולי 1940 בשעה 3 לפנות בוקר – העירו את כל היהודים שנרשמו לעבור לאזור הכיבוש הגרמני. היתרו להם לקחת עמם לדרך רק חבילה קטנה עם הדברים הנחוצים ביותר (כמה בגדים ומזון), ריכזו אותם במקום אחד ומשם שלחו אותם לעומק רוסיה. מאומה לא עזר, לא בקשות ולא השתדלויות. מה גם שלא היה זמן לכך, כה מהיר כברק נעשה הדבר. לעומת זאת הפולנים, הגרמנים והאוקראינים שנרשמו, נשלחו כפי שהובטח להם אל צידו השני של הגבול, לפולין תחת הכיבוש הגרמני. באותו רגע לא יכלה האוכלוסייה היהודית להבין את היחס של השלטון הסובייטי ליהודים, יחס שנראה כהבעת אי אמון בהם, וצעד שלילי לגביהם. אומנם לאחר מכן התברר כי הודות לצעד זה ניצלו המגורשים מהשמדה. אבל באותו רגע היה זה – כאמור – דבר מטריד ובלתי מובן. הצעד נראה כאי-הבנה, מפני שהמשמעת והנאמנות של האוכלוסייה היהודית לשלטון הסובייטי היו מושלמים וכך גם נותרו לאחר מכן. רק ברקע היתה, כאמור, מיזת מסוימת של אי שביעות רצון מוסתרת, בגלל השינוי בצורות החיים והתחושות הלאומיות, כמו במובן הכלכלי, שהיהודים היו מוכרחים (גם אם לא ברצון) להתאים אליהם את עצמם, כי כך היתה ההוראה והחוק של השלטון החדש. וכך התנהלו החיים כהרגלם עד ל-22 ביוני 1941 כאשר הגרמנים ימח שםם התנפלו על רוסיה ללא הצדקה.

פרק יא'

התנפלות הגרמנים על רוסיה וכניסתם לקובל

בערב הקיצי של יום ראשון, ה-22 ביוני 1941, כאשר העיר עדיין היתה שקטה ושלווה יחסית, כרגיל לימי ראשון, נפגשו יהודים מי עם בני משפחתם לבלות מעט ומי באירוע חברתי. בני הנוער בילו בין השאר באולם ריקודים ואחרים סתם טיילו ברחובות ושוחחו בנעימות. לפתע נשמע רעש חזק של מטוסים מתקרבים, והדבר משך את תשומת לבם של הכל.

אף כי לא היה נדיר לשמוע רעש מטוסים, שטסו לעיתים תכופות מעל לעיר, חשו הכל כאילו הפעם זה שונה מהרגיל. לכולם היתה לפתע תחושה מוקדמת של דאגה, חוסר ביטחון ופחד, בשומעם פתאום בערב הקיצי השקט והנעים, את רעש נחיל מטוסים, המתפשט כעופות טרף על פני השמיים מלאי הכוכבים. הכל יצאו מבתיהם לרחוב, כדי לראות מה קרה פתאום, ואילו מטוסים אלה שהופיעו לפתע בהמוניהם באמצע הלילה. הכל התבוננו בשמים בראשים מתוחים והיהודים העלו השערות וסברות שונים. אחדים הבינו, כי אלה סתם תמרונים של כוחות האוויר הסובייטיים. אחרים – שבוודאי שולחים כאן צבא באוויר לגבול הגרמני, כדי לתגבר שם את העמדות, כי משהו מדברים ומשהו כבר שמעו אומרים דברים העוברים מפה לאוזן, שלא הכל חלק ולא הכל בסדר בין רוסיה עם "הידיד" החדש (גרמניה הנאצית), שמלכתחילה לא היה בו אמון, אבל כנראה שמסיבות דיפלומטיות וחישובים צבאיים ועניינים אחרים, היו מוכרחים להשתיק זאת בינתיים, כדי להיטיב להתכוון מבחינה צבאית ולשמור על הגבולות וכולי. כך עמדו יהודים ושוחחו כמנהגם.

גם אנשי צבא רוסיים, חיילים וקצינים, שבילו בלילה זה במועדוניהם ובבתיהם הפרטיים, יצאו לרחוב והתבוננו בשמים, מעט נרגשים ותמהים. אפילו להם, כך נראה, היה חידוש בהופעת המטוסים הרבים כל כך בצורה פתאומית כזאת, וגם אצלם היו חילוקי דעות לגבי מקורם. של המטוסים, כמובן. הרי זה בכל זאת היה ערב, (היה חשוך) והם טסו בגובה רב. אבל בכל זאת הגיעו למסקנה, כי אלה "נאשי", שלנו, כלומר רוסיים. כך אמרו החיילים והקצינים בפירוש: "טא נאשי" (כן שלט).

וכאשר קצין אומר כך בכבודו ובעצמו, הרי הוא יודע מה הוא מדבר ואז אין מה לפחד, ומדוע צריך להיות מוטרדים? ואכן הכל נרגעו מעט וחזרו לבתיהם. אבל היתה זו שלווה מעושה, כי בלב פנימה היה לכל אחד בכל זאת קצת פחד ואת אזהרה, שמשוהו לא טוב עומד בפתח, בין אם המטוסים יהיו רוסיים או בכלל גרמניים. והלילה בכלל לא עבר בבתי היהודים בשקט.

וכפי שניבא ליבם של יהודים רבים כל כך, שוב נשמע עם עלות השחר, באור ראשון, שאון בואם של מטוסים רבים מעל לעיר. מייד נשמעו פיצוצים עזים של פצצות מתפוצצות, שהרעידו את האוויר.

מבוהלים יצאו כולם מבתיהם לרחוב כדי לראות מה קרה. הפעם כבר היו משוכנעים הכל שאלה מטוסים גרמניים. הם השליכו פצצות בקרבת תחנת הרכבת וב"קובל ווטאראיי" ("קובל השנייה" – צפונה לפסי הרכבת שחצו את העיר, אזור בו כמעט לא גרו יהודים), לא הרחק מפסי הרכבת, וגם ב"חולות" על הגינה ליד בית ה"קראסאוויצעס" ("היפיפייה" – בית קפה ידוע בקובל). בהפצצה זו נהרסו כמה בתים וכמה אנשים נהרגו.

פחד ומורא אפפו את הכל נוכח ההפצצה הפתאומית שלא ציפו לה. כרכרות העזרה הראשונה התרוצצו בעיר, כדי לאסוף את הפצועים וחשו ממקום אחד למשנהו כדי לכבות את הבתים העולים בלהבות. החיילים שהתאכסנו בקסרקטין ב"גורקי" ובבתים פרטיים, נראו מתחילים להתכוון לעזיבה בחיפזון ובבהלה. רכב צבאי, טנקים, ציוד צבאי אחר וכלי מלחמה, הופיעו בעיר במלוא ציודם וחימושם. גם מטוסים רוסיים כבר נראו טסים והבהלה והפחד היו גדולים עד לאין שיעור, כי כבר נודע, שגרמניה תקפה את רוסיה ללא התראה והכל חשו מייד, כי אסון גדול מתקרב. מחשש להפצצות נוספות, נמלטו רבים אל מחוץ לעיר, לשדות ולחורשות. היו שהתחבאו במרתפים ובבתי אבן. יהודים רבים התחבאו עם נוצרים ב"קוסטשיאל" (הכנסייה הפולנית) שבקרבת "פאמיאטניק" (הגל-עד שמימי נפוליון), שהכומר שלה הזמין גם את האוכלוסייה היהודית לבוא לשם כדי למצוא מחסה מפני ההפצצות. כמה ימים נמשכה הפאניקה בעיר. החלו לבוא מהחזית חיילים פצועים רבים ובתי החולים נתמלאו בהם. גם בתי ספר, בתי כנסת ובתים אחרים ומיתקנים הפכו במהרה לבתי חולים עבור החיילים הפצועים הרבים שהגיעו. במקומות אלה קיבלו הפצועים עזרה ראשונה ומייד נשלחו הלאה. מההפצצות התכופות והקרבות באוויר, בין המטוסים הגרמניים והרוסים, נעשו האנשים מבולבלים והתרוצצו ממקום אחד למישהו, מבלי לדעת מה להתחיל לעשות ואיך להציל את עצמם. החזית התקרבה לעיר מיום ליום ואפילו משעה לשעה. שכן כידוע ההתקפה הגרמנית על רוסיה היתה בוגדנית וללא התראה, והכוחות הרוסיים הקטנים במספר לא יכלו ברגע הראשון להתייצב בכל עוצמתם נגד האויב והיו מוכרחים לסגת. פורסמה הודעה, כי מי מהיהודים שרוצה בכך, יכול לבוא עם הצבא הרוסי הנסוג. צעירים יהודיים רבים וגם יהודים מבוגרים, הצטרפו לשיירות הצבא ונסעו עמהן. מי ברכבת, מי בסוס ועגלה ואפילו בהליכה ברגל. רוב הנוסעים היו כאלה שחשו לא לגמרי "כשרים" פוליטית מבחינת המימשל הגרמני הנאצי; כאלה שעבדו במוסדות ממשלתיים רוסיים וכדומה. נסעו גם יהודים כאלה שסתם נבהלו ורעדו אפילו לשמע השם גרמני-נאצי. אבל החלק הגדול, אולי 90 אחוז מהאוכלוסייה היהודית, נותרו בעיר, מבלי לתאר לעצמם ומבלי להתכוון לאסון הגדול ולשואה הגדולה שציפו להם. היו מקרים שבהם גברים שהיו מוכרחים לנסוע יכלו לקחת עמם את ילדיהם ונשותיהם, אך האחרונות (הנשים) לא רצו לנסוע בגלל המחשבה הטפשית שמוטב להן לשמור על הבית ועל מעט הרכוש שלהם, שהיה חבל להן להפקיר אותם. יהודים רבים, רבים מאוד, דווקא כן רצו לעזוב את העיר אבל כבר לא היה להם מקום בשום מקום (בשיירות הרוסיות הנסוגות). לפני שהיה זמן להתבונן סביב היכן נמצאים בעולם ומה להתחיל לעשות, כבר היו כל הדרכים הרחק מחוץ לעיר תפוסות על ידי חיילים גרמניים וכנופיות אוקראיניות וכבר אי אפשר היה להימלט. הדבר קרה בגלל הבגידה והגייס החמישי (המרגלים) של אוקראינים רבים, שניהלו עבודה מחתרית לטובת גרמניה ובכך סייעו להתקרבות המהירה של החזית לעיר. בשבת, ה-28 ביוני 1941, כבשו נחילי הצבא הגרמני-נאצי את קובל.

פרק יב'

קובל תחת השלטון הגרמני-נאצי. – מותו האכזרי של הרבי מטריסק, ר' וועלעוועלע

כשנכנסו הצבאות הגרמנים-נאציים העירה, עדיין בערו מספר בתים בחלקים הצדדיים של העיר וקרוב לתחנת הרכבת, לאחר שנפגעו בפצצות וביריות שזה אך פסקו, ואיש לא טרח לכבותן. אבל העיר גופה נותרה כמעט לגמרי ללא נזק. יהודים שוב תלו זאת בברכתו הישנה של הצדיק מניסכיז ז"ל, שפעם, לפני שנים, בירך את קובל כי לשריפות לא תהיה כל שליטה על העיר. רובה של האוכלוסייה היהודית נחבאה בבתיים ובמרתפים. פחדו לצאת ברגע הראשון אל הרחוב. באותו בוקר עצמו העיזו יהודים שהתחבאו בחצרו של **באקסער**, לצאת משם. הם נתקלו בצבא העובר וכולם, 22 במספר, נורו בו במקום. ביניהם היה עורך הדין הצעיר **יעקב גובערמאן**. אלה היו ראשוני הקורבנות. לפי הוראת המודעות הראשונות שהודבקו על הקירות בידי השלטון הגרמני, הלכו מנהיגי הקהילה **ווייל פאמערמאן**, **משה פערל**, **וויזרע** ועוד כמה בעלי בתים, עם ראש הקהילה, **הרב נחום משה טווערסקי** בראש, להתייצב לפני מפקד העיר, קעמפף. הוא הורה להם שכל החנויות והשירותים ימשיכו לפעול ועל כולם כמו גם על כל הבתים היהודיים הפרטיים צריכים לתלות טבלאות צהובות. כל היהודים, גברים, נשים וילדים, חייבים לשאת על זרועם סרט לבן עם מגן דוד כחול. מובן מאליו שההוראה בוצעה. כשנפתחו החנויות, הופיעו הרבה איכרים אוקראיניים, לרוב שקצים צעירים, ולקחו מכל הבא ליד במחירים אפסיים ורבים אפילו כלל לא שילמו. בחנויות רבות נכנסו חיילים גרמניים ואזרחים אוקראיניים וסתם שדדו מכל הבא ליד. מיתקנים ורהיטים הם שברו והשליכו לרחוב. החיילים הגרמניים שעברו ברחוב התבוננו איך הרכוש והסחורות היהודיים נשדדים ומושמידים ונהנו הנאה פראית מהמראה שנשקף לעיניהם, הצופים המרוצים. כעבור יומיים הוקמה על ידי השלטון הגרמני כנופיית-משטרה, שהורכה ממספר גדול של שקצים ובריונים אוקראינים מתושבי קובל גופה וגם מכפרי הסביבה. מנהיג השוטרים הרוצחים האוקראינים היה ד"ר פירגוב (תושב קובל) ואשתו, שהתבלטה במעשיה הרצחניים לגבי היהודים עוד יותר מאשר בעלה. המפקד הראשי של המשטרה האוקראינית היה גרמני אחד, פושע בשם מאנטעל (מנטיי).

בתנאים אלה אפשר לתאר איך חיתה האוכלוסייה היהודית בעיר ובאיזה מצב מבובל היא נמצאה. בשתיקה החלו להחביא מזון, אמצעי מחיה וחפצי ערך ובכלל כל מה שהיה לו איזה שהוא ערך, כדי שאולי אפשר יהיה באמצעותו להציל את החיים בעת צרה.

ניתנה הוראה, כי ליהודים אסור לצאת לרחוב לפני שעה 10 בבוקר ואחרי שעה 6 לפנות ערב. יהודים רבים הותקפו ברחוב על ידי אזרחים אוקראיניים וחיילים גרמניים, ולאחר שהיכו אותם קשות, גזרו את זקניהם ושיחררו אותם בלעג ובצחוק פרוע.

הרבי מטריסק, ר' **וועלוועלע**, קיבל הוראה מייד עם בואם של הגרמנים, להתייצב לפני המפקד קעמפף, אך הוא הסתתר. זמן מה לאחר מכן הוא נתפס במקום מחבואו ונעצר. לאחר שנתפס הוא הוחזק במעצר כמה ימים מבלי שלאיש הותר להיפגש עימו. הוא לא קיבל כל מזון ומשקה, עונה ולבסוף נכרת ראשו והוצג בחלון הראווה של הקואופרטיב האוקראיני, שם נותר כמה ימים. האוקראינים נהרו להביט בדבר הנורא, ולהתפעל ממה שעשו ל"זשידאווסקי ראבין" (הרבי היהודי).

וביהודים? היהודים בכו בדממה, בכאב לב גדול, וקוננו על המוות הנורא והאכזרי של אחרון השושלת של רבנים וגאונים, הקדוש והטהור ר' וועלוועלע, זכר צדיק לברכה.

כשבועיים לאחר הימצאם של הגרמנים בעיר, הוקם יודנראט (מועצת יהודים), לפי הוראת קעמפף. חברי היודנראט היו בין השאר המכובדים מהפעילים לטובת הציבור בעיר: **משה פערעל**, **ווידרע**, **שלמה מאנדעל**, **ד"ר קאהן** (יהודי מלודז'), **צוקער**, **קהתל** חתנו של **לעווין** ועוד כעשרה יהודים מבעלי הבתים החשובים בעיר, ובראשם ווילי פאמערמאן כיושב ראש.

המתורגמן בין היודנראט למפקדה היה **וועווקע באקון**. פקידי היודנראט היו **יונה פערלמוטער** ו**קאפטשוק** ומנהל החשבונות – **גראניטש**.

הקומיסר של לשכת העבודה היה איזה "פאלקס-דויטשע" (גרמני מקומי) מלודז', רשע מרושע ושונא ישראל בשם וויענסקי.

היודנראט היה חייב להעמיד לרשותו יום מספר מסויים של עובדים יהודיים. המשטרה היהודית של היודנראט, שבין אנשיה היו **באס**, **ערליך** (בנה של **שרה ערליך**), **ליאווע מלמד** וצעירים אחרים מקובל ומאלה שהגיעו אליה ממקומות אחרים, הצטרף כל יום להוליך את העובדים לעבודה ולהחזירם משם.

כל יום נתן קעמפף ליודנראט הוראות ודרישות אחרות, כל אחת גרועה מהאחרת. הוא הורה להעמיד לרשותו רהיטים שונים, כלי אוכל וחפצים ומלבושים. ברגע שעלה משהו בראשו הנאצי, היה מזמן אליו נציג של היודנראט ומקצה לו זמן קצר שבו היו החפצים הנדרשים חייבים להגיע אליו. אחרת הוא איים לירות בכולם.

פעם אחת דרש קעמפף מספר גדול של פרוות (פוטערים) בשביל הקצינים ובזמן שנקבע אכן נמסר המספר שנדרש. אבל מייד לאחר מכן הבחינו בעובדה ששוב אין רואים את באקון ברחוב. יהודים החלו להתעניין כדי להיוודע מה קרא עם באקון. נודע, כי קעמפף, לאחר שלקח את הפרוות מהיהודים, במקום למסור אותם לקציניו הבכירים, החביא אותם. באקון ידע על כך, כמו שידע על הרבה מעשים "יפים" אחרים של קעמפף. משום כך הורה לו קעמפף לעזוב את קובל ואין יודע לאן נעלם. אחרים ידעו לספר, כי קעמפף פשוט ירה בבאקון בסתר.

לאחר כשבועיים עזב קעמפף את העיר ובמקומו בא אחר, ושמו קאסנער. הוא היה חיה, חיה פראית בעל חיות של אדם, רוצח וסאדיסט, שהיתה לו הנאה מסבלותיהם ומייסוריהם של אנשים. הוא נהג להכות ולהרוג יהודים ללא כל סיבה. כאשר רק ראו אותו ברחוב נפלו פחד ומורא. הוא נהג ללכת ברחוב בלוויית כלב גדול ומפחיד עם שוט(?) ביד. כאשר השתכר, ואפילו סתם כך, לאחר התהוללות עם חבריו, נהג לצאת מאוחר בערב איתם כדי לבלות. והבילוי הטוב ביותר שלו היה לגשת לבתים יהודים ולירות דרך התריסים הנעולים לתוך החלונות, ומרוב הנאה על כך שהיהודים בבתים נבהלו עד מוות וילדים פרצו בבכי, היה צוחק בקול גדול. הפחד והמורא בלילות היו כה גדולים, שכאשר שמעו מהבתים כלב נובח ברחוב, פחדו שהנה הולך קאסנער ושוב יירה בחלונות.

קאסנער הורה, שכל היהודים יסתפרו ויתגלחו, וכמה נשים הוכרחו בעיקבות הקפריזות הפראיות שלו, לקצץ את שער ראשן עד לקרקפת.

ליהודים נאסר לשחוט בעצמם, לא פרה, לא עוף ולא שום דבר. בכלל לא הותר ליהודים לסחור בחופשיות בשום דבר. את כל מוצרי המזון היה צריך לקבל רק לפי כרטיסים שחולקו בכמות קטנה ביותר, שהיה בה אך בקושי כדי לקיים את הנשמה.

בכל זאת, ככל שחמור ומסוכן היה מצב המזון, נמצאה עצה. בהסתר סחרו היהודים זה עם זה וגם עם גויים, וכך השיגו אמצעי מחיה מחוץ לכרטיסים. איכרות מכפרי הסביבה וגם מאלה שגרו בקצווי העיר, נהגו להביא בהסתר אוכל, ירקות שונים ומוצרי מזון אחרים, והיהודים קנו אותם בכסף רב. גם קצבים נהגו מזמן לזמן לשחוט בסתר, מי עגל ומי אפילו פרה, והבשר הובא לבתים בלילה או לפנות בוקר, במאמץ להישמר שהשוטרים האוקראיניים או הגרמנים לא ישימו לב לכך.

פעם אחת שחט **פעלדמאן** הקצב פרה בהסתר. היה זה ערב פסח. הוא התכוון לכך שליהודים יהיה בשר כשר לפסח. למשטרה האוקראינית נודע הדבר ופעלדמאן נעצר. לאחר יום שלם שבו הוכה מכות רצח, הכריחו הרוצחים את פעלדמאן עצמו להקים עמוד תלייה ליד דירתו של **משה שויב**, ברחוב ווארשאווסקי פינת בריסקער והוא אכן נתלה על העמוד הזה.

הקדוש פעלדמאן נותר תלוי על העמוד יומיים עד שהירשו להביא אותו לקבר ישראל. זה קרה ביום הראשון של פסח משנת ה'תש"ב (1942).

כאמור, היה היודנראט מוכרח לספק כל מה שקאסנער דרש. הטובים בחייטים, סנדלרים, נגרים ובעלי המלאכות שהיו בקובל, היו מוכרחים לעבוד אצלו. כמצחצח המגפיים שלו הוא בחר בסטודנט **געלמאן**.

פעם אחת הוא ציווה, כי היודנראט יעמיד לרשותו כמה מבעלי המלאכה הטובים ביותר במקצועות שונים, עשרים איש בסך הכל. ביניהם היו גם החייט קאגאן והסטודנט געלמאן. קאסנער הוליך את כולם לבית העלמין וירה בכל עשרים היהודים.

כמה ימים לאחר מכן הוא שוב הורה ליודנראט להביא אותם בעלי מלאכה לעבודה. כאשר נענה שהם אינם ואין יודעים לאן נעלמו (חששו לומר לו שהוא עצמו ירה בהם) הוא צעק ואיים לירות, עד שהיו מוכרחים לומר לו את האמת, שהוא עצמו הרי ירה בהם. ואז קאסנער השתולל וייצר הרצח בער בקירבו מרוב כעס, מדוע היו מוכרחים להביא לו אז (להריגה ביריה) בדיוק את העובדים הטובים ביותר, שהוא צריך אותם עכשיו...

פרק יג'

גירוש היהודים לגטאות.

– החיסול הראשון של יהודי קובל

כשהחלו להגיע ידיעות באמצעות מקורות מחתרתיים, כי בערים ועיירות שונים, כגון ראוונע (רובנה), לוצק, ראזשישטש (רוזישץ') ומקומות אחרים, הרגו את כל היהודים, לא רצו יהודי קובל להאמין ולהפנים את המחשבה הנוראה כי גם כאן, בקובל, יכול להתרחש משהו כזה.

שם, אמרו יהודים, זה קרה מפני שבוודאי לא מילאו אחרי כל דרישות הרוצחים. בעיר אחת, אומרים, הרגו חייל גרמני. באחרת התחבאו פרטיזנים אצל היהודים ולפיכך נקמו הגרמנים בכל היהודים.

אבל כאן, בקובל, הרי היודנראט ממלא כל כך בדיוק אחרי כל מה שנאמר לו ונדרש ממנו. משום כך לא יתרחש כאן אותו דבר כמו בערים אחרות. כך האמינו יהודים וקיוו לנס, שבכל זאת, לא כולם ייהרגו. וזאת למרות שבכל יום ראו את המוות מול העיניים.

כשעמדו לצאת לעבודה, היו נוהגים להיפרד מהאשה והילדים. שכן אף פעם לא היו בטוחים כי יחזרו חיים. לא פעם קרה שקבוצת יהודים הובלה לעבודה, ובשובה, לאחר יום עבודה מפרך, נורתה כולה ואיש לא ידע היכן נותרו הגויות. (יש לציין, כי באותו זמן כבר חוייבו יהודים לשאת שני טלאים צהובים. אחד על החזה והאחר על הגב).

וכך, בפחד ובמורא, חיו יהודים (אם אפשר לקרוא לכך לחיות) עד ה-31 במאי 1942, כאשר ניתנה הפקודה שהיהודים יעברו לגטאות.

גטאות היו שניים. גטו אחד ב"חולות", שהקיף את הרחובות לסטאפאדאווא (ליסטמודובה), חתך את רחוב תחנת הרכבת החדש (נובו-קוליובה), רחוב תחנת הרכבת הישן (סטרה-קוליובה) ועבר על פני הרחובות הקטנים התחתונים שמסביב להם. גטו "החולות" היה מיועד לשיכבת הפועלים.

הגטו השני היה ב"עיר" והחל בגשר "העירוני" בדרך לוצק (גשר הבטון שברחוב וורשבסקה) והגיע עד לשאר גשרי העיר (בדרך בריסק – ליד חצר הרבי מטריסק; ברחוב מאציוו (מאצייב) – ליד ה"קאזנאטשיסטווע" (הבנק הממשלתי- מוזכר בספר קובל עמ' 81- הבנק הרוסי שהוקם עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. צ.ר.) ובדרך לודמיר, ליד הכנסייה הקטנה). גטו זה היה מיועד למי שהיו סוחרים ובעלי מקצועות אחרים.

כדי לדעת מי צריך להימצא באיזה גטו, חולקו כרטיסים לבנים וירוקים וכל אחד היה צריך ללכת לתחנת המשטרה כדי להוציאם. בעת הוצאת הכרטיסים קרה, שמשפחות שלמות נחצו לשני הגטאות. הבעל בגטו אחד ואשתו וילדיו בגטו השני, וכך גם לגבי בני משפחה אחרים.

היהודים ראו וחשו, כי הקמת הגטאות אינה מבשרת להם טובות והפחד, הבהלה והמהומה היו גדולים. בכיות ויללות קורעות לב נשמעו מהמשפחות שלפי הכרטיסים שקיבלנו, לא יכלו להימצא יחדיו בגטו אחד. שום דיבורים, שום תחנונים לא הועילו מאומה. את מי שניסה לומר משהו, היכו והרגו. הכאוס והמהומה היו עד לאין שיעור ובכייית הנשים והילדים הקטנים עלתה עד לב השמים.

למעבר אל הגטאות הוקצה זמן של לא יותר משש שעות. באותו יום שבו ניתנה הפקודה, יום רביעי ה-31 במאי 1942, כאשר כל היהודים כבר נמצאו בשעה היעודה בגטאות, לחוצים וצפופים בחדרים, בפרוזדורים, בכוכים ואיפה שרק היתה חתיכת מקום פנוי אצל מישהו בבית, התנפלו עליו יהודים עם חפצי העוני שלהם, עם שאריות רכושם שהצליחו לחלץ במהלך השעות המעטות שניתנו להם כדי לקחת אותם עמם.

היהודים האומללים התיישבו כמה משפחות בבית אחד, מספר משפחות לפעמים בחדר אחד. הם הביטו זה בזה בדממה, כאילו שאלו: נו, יהודים, האם אתם רואים למה הגענו? וכעת מה הלאה?

ה"מה הלאה?" חתך וניקר במוח, ניבא משהו לא טוב ואפילו נורא. אבל כל דרך לחילוץ, כל הצלה, לא נראו לעין.

נעולים היו כמו חיות בכלוב. כל הדרכים, הרחובות, הסימטאות והגשרים לאורך כל הנהר בגטו "העיר" וכך גם בגטו "החולות" היו שמורים בקפדנות על ידי חיילים גרמניים ושוטרים אוקראיניים, ובמילא אפילו כן היו יכולים להתגנב מהגטו דרך איזו פירצה – לאן היו הולכים? ולאן זה נמלטים? (במהלך החודשים הראשונים של הכיבוש הגרמני, עוד לפני שגירשו את היהודים לתוך הגטאות, הצליחו מספר צעירים לברוח מהעיר, למרות כל השמירה הקפדנית. מי מהם הצליח להתאחד עם הפרטיזנים ביערות ומי מהם הסתתר אצל איכרים מכרים טובי לב בכפרים שמסביב לעיר. היו גם כאלה גויים).

אבל זמן רב להרהר לא ניתן להם. למחרת, ה-1 ביוני לפנות ערב, זאת אומרת בדיוק 24 שעות אחרי שהיהודים ננעלו בגטו "העירוני", ניתנה הוראה שכל היהודים בגטו יתכוננו לנסיעה לזמן ארוך אל מחנה עבודה. יהיה זה, כך הבטיחו להם, מחנה עבודה מיוחד ליהודים.

אם היתה זו אמת מה שאמרו להם או לא, היהודים חשו שכעת בא קץ חייהם. שוב פרצו בהלה ומהומה גדולים. פחד ומורא שלטו בכל. שוב חידשו נשים וילדים את בכיותיהם שזה אך שכחו ואיש לא יכול להרגיע את רעהו.

האנשים ראו כי הכל אבוד, כי הולכים אל הסוף. אבל איש לא יכול היה למצוא עזרה. כל הלילה התכוננו. היו שהכינו לעצמם מעט מזון והיו שהכינו בגדים כדי לקחת אתם, במחשבה שבכל זאת יש אמת במה שאמרו להם, כי יעבירו אותם לאיזה מחנה עבודה. והיו מי שישבו כל הלילה והמתינו לכך שכבר יבואו להוציאם מהגטו, ושהסוף כבר יבוא מהר, ויהיה הקץ לסבל ולחיים כאלה, שממילא לא היו כבר חיים. היו גם יהודים שהתחבאו במשך הלילה במרתפים, בעליות גג ובמחבואים אחרים. הם חשבו שאולי יצליחו בכל זאת להציל את חייהם (וכמה מהם אומנם הצליחו בכך).

בעליית גג אחת, בביתו של לייזער סוויניוך (אליעזר סוויניוך), שניצב בדרך בריסק פינת רחוב מאציוו (מאצ'יב), התחבאו תשעה אנשים. ביניהם היתה גם אשה עם תינוק בן שישה או שבעה חודשים. השחר כבר עלה. ממול, לא הרחק מהבית בו התחבאו תשעת היהודים, היתה "כיכר המצעדים". שם אספו את כל היהודים מהגטו, גברים, נשים וילדים. הם עמדו עם חבילות בידיהם ורעדו ובכו מפחד. מדי פעם באו עוד ועוד יהודים, נדחפים על ידי המשטרה האוקראינית. השוטרים התרוצצו בכל הבתים והמחסנים, וחיפשו אם לא נשאר בהם עוד איזה יהודי, אולי אי שם "חלילה", מסתתר יהודי.

וכאן, בעליית הגג שכבו תשעת היהודים מוחבאים בפניה, ועצרו את נשימתם. ליבם הלם מרוב פחד ומורא, בתקווה שהשוטרים לא יגיעו גם הנה כדי לחפש. וכאן, פרץ לפתע התינוק בבכי. נשמתם של היהודים כמעט פרחה מרוב פחד והם ביקשו מהאשה להשתיק את הילד. האם התאמצה בכל כוחותיה להשתיק את הילד ולמנוע ממנו להמשיך לבכות. מאומה לא עזר. הילד בכה שוב. היהודים רעדו וביקשו רחמים אצל האשה שתשתיק את התינוק, אחרת הם אבודים. בסופו של דבר השתתק הילד ולא בכה עוד. האם חנקה אותו... (עדות של יצחק פינקלשטיין שהיה אחד מתשעת היהודים בעליית הגג).

קבוצת היהודים הגדולה, למעלה משמונת אלפים איש במספר (לפי אחרים – תשעת אלפים) הועברה מ"כיכר המצעדים" בבוקר ה-2 ביוני 1942, י"ז סיון ה'תש"ב, כשחלק מוסע בקרונות ורבים הולכים ברגל, במקביל לדרך בריסק, שש פרסאות מחוץ לעיר, עד לכפר באכאווא (בכונה). שם הועמדו כולם בשורות, שורה אחת מאחורי השנייה, לפני בור שנחפר מראש. כל שורה של יהודים שהתקרבה אל הבור קיבלה פקודה להתפשט עירומים כביום היוולדם. חיילים בבגדים אזרחיים העמיסו את הבגדים על קרונות, והיהודים נורו על שפת הבור. כך, שורה אחת אחר השנייה, נורו כל היהודים, גברים נשים וילדים, והושלכו לתוך קבר אחים אחד. בעת ההריגה ההמונית הזאת נמצא בין היהודים שהמתינו למותם, בנו היחיד של ראובן גזשעבמאכער (גז'במאכר), אהרן, מהנדס. הוא ניסה את מזלו ופנה לרוצח קאסנער (קסנר), שניצב מהצד והתבונן אם פקודות הרצחניות מבוצעות במדויק, וביקש ממנו, מקאסנער, להשאיר אותו בחיים, כי עוד יש לו לסיים עבודה חשובה עבור השלטון הגרמני. הוא גם הציג בפניו את התוכניות שעליהן התחיל לעבוד. הרוצח קאסנער הקשיב לו ואחרי שהתבונן בתוכניות שגזשעבמאכער הראה לו, ציווה עליו לסור הצידה. וכך הצליח אהרן גזשעבמאכער להינצל ממוות הפעם.

מספר חודשים לאחר מכן נסע קאסנער לביתו של גזשעבמאכער, קרא לו החוצה וציווה עליו להיכנס למכוניתו, כי, כך אמר לו, הוא צריך לנסוע איתו כדי לבדוק עבודה בבניין שנמצא בבנייה. גזשעבמאכער הבין לשם מה הרוצח קאסנער מבקש זאת ממנו. לכן, בעודו יושב עימו במכונית הנוסעת, חתך לעצמו את הוורידים בסכין גילוח ובכך שם סוף לחייו במו ידיו. כך מנע מקאסנער את התענוג העקוב מדם לרצוח אותו בירייה.

פרק יד'

החיסול השני של יהודי קובל. – היהודים הכלואים בבית הכנסת הגדול. – חורבן קובל

היהודים הכלואים בגטו "החולות" לא ידעו יומיים תמימים על חיסול היהודים בגטו "העירוני". באותו לילה כן נשמעו רעשים רחוקים, שהעידו כי משהו בלתי רגיל מתרחש ב"עיר", וזה הטריד את שלוותם של הכל. בעלות השחר שמעו גם יריות שמגיעות מחוץ לעיר והדבר שוב הטיל פחד ומורא ותחושה מוקדמת רעה ששלטה בכל. אבל מה בדיוק מתרחש בגטו "העירוני" לא ידעו ולא העלו על דעתם.

רק ביום השלישי נודע, כי כל היהודים בגטו "העירוני" נרצחו.

אפשר לתאר, או אולי אי אפשר לתאר, איך קיבלו היהודים את הידיעה הנוראה ומה חשו, בהבינם כי גם להם מצפה אותו סוף.

אחוזי פחד מוות, בלבבות כואבים ומיוסרים, הביטו ללא הגה זה בזה, בידעם כי היום יבוא תורם למות. אבל איש לא יכול היה למצוא עזרה לעצמו. הגטו היה שמור היטב ובמילא – לאן זה יימלטו? ולאן זה ילכו, כאשר על כל צעד ושעל אורב המוות?

מקרה אחד בלתי רגיל אירע, כאשר קבוצת פרטיזנים, מחופשים במדים גרמניים, נכנסו במכונית לגטו ולקחו עימם כמה בחורים צעירים ונערות ונעלמו.

שוב הוציאו יהודים לעבודה. בשער הגטו עבר כל יהודי, בצאתו ובבואו, בדיקה קפדנית, האם לא מכניסים חלילה, או מוציאים מזון, כסף, או דברים אחרים.

על כל דבר קטן שנמצא אצל מישהו הענישו במכות ואפילו במוות.

פעם אחת מצאו בחיפוש כזה אצל החייט לייזער קארטאפלע (אליעזר קרטופל), כסף חבוי בנעליו, ובו במקום, ליד השער, ירו בו.

לאחר שהיהודים נמצאו כחודשיים בגטו "החולות", העבירו אותם לגטו "העירוני". במשך יום אחד מצאו את עצמם היהודים מגטו "החולות", בערך עשרת אלפים איש, בבתים העזובים והחרבים של הגטו "העירוני". בעוניים הרב הם התיישבו בכל דירה שהצליחו להיכנס אליה. כשבועיים לאחר שהיהודים הועברו מגטו "החולות" ל"עירוני", זה היה ביום שלישי בלילה, כינסו שוב את היהודים ב"כיכר המצעדים" ומשם הוליכו אותם לפנות בוקר של יום רביעי, ה-19 באוגוסט 1942, ו' אלול ה'תש"ב, לאותו מקום שבו חוסלו היהודים מהגטו הראשון, וליד אותו קבר ירו גם בהם, כולם, מגדול עד קטן. שש פרסאות מחוץ לקובל, ליד הכפר באכאווע, לא הרחק מהדרך המובילה מקובל דרך ראטנע לבריסק, נמצא קבר האחים של הקדושים והטהורים, היהודים מקובל ואלה שהובאו אליה, שנספו על קידוש השם מידיהם של הנאצים הרוצחים, הגרמנים יימח שמם.

גם בזמן החיסול השני ניסו יהודים להתחבא במרתפים, בעליות גג ובמקומות אחרים. אבל המשטרה האוקראינית מצאה כמעט את כולם (מלבד כמה בודדים, שהצליחו בנס להתחמק בדרכים לא דרכים שונות אל מחוץ לגטו והתחבאו אצל איכרים טובי לב וכך הצילו את עצמם, והודות להם יש לנו היום כל הפרטים והידיעות שאנו מביאים כאן). כל היהודים האחרים, גברים, נשים, נערים וילדים, שנחשפו והוצאו ממחבואיהם, נכלאו בבית הכנסת הגדול. הם הוחזקו שם כמה ימים מבלי לאכול ומבלי לשתות. משמר חזק של שוטרים אוקראיניים וחיילים גרמניים הוצב מסביב לבית הכנסת, כך שאיש לא יכול היה להימלט ולהינצל. האשה **חיה ערליך** (חיה ארליך) ניסתה לקפוץ דרך חלון והיא נורתה בו במקום. בחור אחד, **משה בעבטשוק** (מיכאל בבצ'יק), שהיה כלוא ביחד עם שלוש מאות הקורבנות היהודיים בבית הכנסת הגדול, הצליח להינצל משם. (היום הוא בפולין ובחור אחר, **שער (בן ציון שר)**, כעת בישראל). מספר שוטרים נכנסו לבית הכנסת והוציאו משם נערות צעירות. הם השפילו ואנסו אותן ואחרי כן הוליכו את הנערות המעולפות בחזרה לבית הכנסת. היהודים, בידועם את הסוף האומלל המצפה להם, כתבו בדמם על קירות בית הכנסת את שמותיהם ואיך עינו אותם, בקוראם לנקום על דמם השפוך. לאחר כמה ימים רצחו את כל 300 היהודים הכלואים.

לפי עדויות מהימנות של תושבי קובל שחזרו מרוסיה, ואשר היו בקובל לאחר תום המלחמה, נשרפה כל קובל ונחרבה. נוצרים שנותרו במקום מסרו, כי העיר נחרבה עד כדי כך ונהרסה לחלוטין, בעת ההפצצות והיריות שנורו במהלך הקרבות, בהם נרדפו החיילים הנאציים על ידי הרוסים, עד שנמלטו מהעיר. נותרו רק בתים ספורים שנותרו עומדים שלמים, בית הכנסת הגדול וחלקית – תחנת הרכבת. אותם עדי ראייה ביקרו גם בקבר האחים של החללים הקדושים הקובלאים. הם ראו מה שגרמניה הנאצית עשתה לכל מי שהיו לנו אהובינו ויקירינו. הם היו גם בבית הכנסת הגדול, שבו עונו היהודים, הושפלו ונרצחו, וקראו שם על הקירות את שמות ההרוגים, הקדושים, והם קראו את המילים הכתובות בדם: "יהודים, נקמה על דמנו השפוך על לא עוול בכפנו". "יהודים, אל תשכחו מה שהגרמנים עשו לנו". מילים אלה, הכתובות במקום קדוש, בדם יקירינו ואהובינו, הקדושים והטהורים מהקהילה הקדושה בקובל, ניצבות נגד עינינו ונגד עיני כל היהודים, וכלשוונות אש מצליפים בפני העולם כולו וזועקים ומזהירים: ראו מה היא גרמניה! ראו איך רצחו אותנו הגרמנים, רק מכיוון שאנו יהודים! אל תשכחו זאת לעולם ואף פעם אל תמחלו להם!

- לא, אסור לנו לשכוח ולא נשכח. ואף פעם, אף פעם, לא נסלח להם, הגרמנים הרוצחים.